

**Smernice za nastavnike i edukatore
za suzbijanje dezinformacija i
promovisanje digitalne pismenosti
kroz obrazovanje i obuku**

Priznanja

Ove smernice je razvila Evropska komisija, uz podršku ekspertske grupe za suzbijanje dezinformacija i promovisanje digitalne pismenosti kroz obrazovanje i obuku koju predvode konsultanti povezani s konsultantskom kompanijom ECORYS. Komisija bi želela da izrazi svoju zahvalnost sledećim osobama:

Ahmet Murat Kılıdž [Ahmet Murat Kılıç], Savet Evrope
Alina Bargonu [Alina Bargaoanu]
Arminas Varanuskas [Arminas Varanauskas]
Kesi Hag [Cassie Hague], Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (*eng.* OECD)
Čaro Sadaba [Charo Sádaba], Iberijsko digitalno istraživanje, Univerzitet u Navari
Klaus Hjort [Claus Hjorth]
Divina Frau-Majgs [Divina Frau-Meigs], organizacija Savoir Devenir
Eleni Kiza [Eleni Kyza]
Gabrijela Tinz [Gabriella Thinsz], Švedska obrazovna radio-televizija
Đakomo Macone [Giacomo Mazzone]
Irena Andripolo [Irene Andriopoulou]
Jens Fermerš [Jens Vermeersch], Evropska federacija poslodavaca u obrazovanju
Julijana fon Repert-Bizmark [Juliane von Reppert-Bismarck], poligrafi
Kamil Mikulski [Kamil Mikulski], institut Kosciuszko
Kari Kivinen [Kari Kivinen], Zavod za intelektualnu svojinu Evropske unije (*eng.* EUIPO)
Norman Renner [Norman Röhner], kompanija ALL DIGITAL
Ono-Hansen Stažinski [Onno Hansen-Staszyński]
Seli Reynolds [Sally Reynolds], Udruženje za medije i učenje
Sandra Troja [Sandra Troia]
Stejsi Federstoun [Stacey Featherstone], kompanija META
Tomas Najgrin [Thomas Nygren]
Veni Markovski [Veni Markovski]
Vitor Tome [Vitor Tomé]

Evropska komisija nije odgovorna za bilo kakve posledice koje proizilaze iz ponovne upotrebe ove publikacije.

Luksemburg: Kancelarija za publikacije Evropske unije, 2022. godine
© Evropska unija, 2022. godine

Politika ponovne upotrebe dokumenata Evropske komisije sprovodi se na osnovu Odluke Komisije 2011/833/EU od 12. decembra 2011. godine o ponovnoj upotrebi dokumenata Komisije (SL L 330, 14. 12. 2011. godine, str. 39).

Ako nije drugačije naznačeno, ponovna upotreba ovog dokumenta dozvoljena je na osnovu licence *Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)* (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). To znači da je ponovna upotreba dozvoljena pod uslovom da se na odgovarajući način navede autor i da se naznače sve izmene originala.

Za svaku upotrebu ili umnožavanje elemenata koji nisu u vlasništvu Evropska unije, može biti potrebno da se direktno zatraži dozvola od odgovarajućih nosilaca prava.

Sadržaj

Sadržaj	
Priznanja.....	2
Sadržaj.....	3
Kreiranje okruženja.....	4
Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin.....	4
Dezinformacije: O čemu je reč?	4
Lista planova aktivnosti u smernicama	4
Kreiranje okruženja	5
Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin.....	5
Dezinformacije: O čemu je reč?	5
Procena i vrednovanje digitalne pismenosti u školi i učionici: detaljno usmeravanje za nastavnike i edukatore.....	5
Lista saveta u smernicama	5
1. Uvod	8
2. Upotreba smernica u obrazovanju i obuci	9
Kome su namenjene ove smernice?	10
3. Definicije ključnih termina za ove smernice	11
Podučavanje i učenje u digitalnom školskom okruženju	13
Smernice i saveti – pre, tokom i nakon aktivnosti u školi i učionici	16
Pre aktivnosti	
<i>Uključivanje školskih zainteresovanih strana.....</i>	<i>17</i>
Saznajte o jednakim uslovima u oblasti digitalne pismenosti.....	18
Održavanje kvalitetne atmosfere za učenje u učionici.....	18
Tokom aktivnosti.....	18
Nakon aktivnosti.....	18
4. Kreiranje okruženja	13
Prvi koraci u podučavanju digitalne pismenosti	21
5. Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin.....	20
U osnovnoj školi, učenik.....	22
U srednjoj školi, učenik... ..	22
Suzbijanje dezinformacija	24
Drugi planovi aktivnosti koje možete razmotriti.....	26
Karakteristike dezinformacija.....	27
Zašto se dezinformacije kreiraju i šire?	27
Šta je provera činjenica?	30
Šta je razotkrivanje?	32
Procena pouzdanosti informacija i način identifikovanja i upotrebe legitimnih izvora.....	33
Razumevanje različitih dimenzija dezinformacija	33
Etički aspekti dezinformacija.....	33
Ekonomski aspekti dezinformacija	33
Neke kognitivne i emocionalne dimenzije dezinformacija	33
6. Dezinformacije: O čemu je reč?	24
Šta možemo da uradimo i šta bi trebalo da procenimo?	34
Vrste procena	35
Vrednovanje efikasnih obrazovnih pristupa u domenu digitalne pismenosti.....	35
7. Procena i vrednovanje digitalne pismenosti u školi i učionici: detaljno usmeravanje za nastavnike i edukatore.....	34

Lista planova aktivnosti u smernicama

Kreiranje okruženja

[Plan aktivnosti 1: Postupanje s dezinformacijama](#)

[Plan aktivnosti 2: Učenje o multiperspektivnosti kroz više izvora](#)

Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin

[Plan aktivnosti 3: Postupanje s Deklaracijom o evropskim digitalnim pravima i principima](#)

[Plan aktivnosti 4: Praćenje digitalnih otisaka](#)

Dezinformacije: O čemu je reč?

[Plan aktivnosti 5: Razlikovanje činjenica i mišljenja](#)

[Plan aktivnosti 6: Prosuđivanje informacija](#)

[Plan aktivnosti 7: Istraživanje svrhe kreiranja dezinformacija](#)

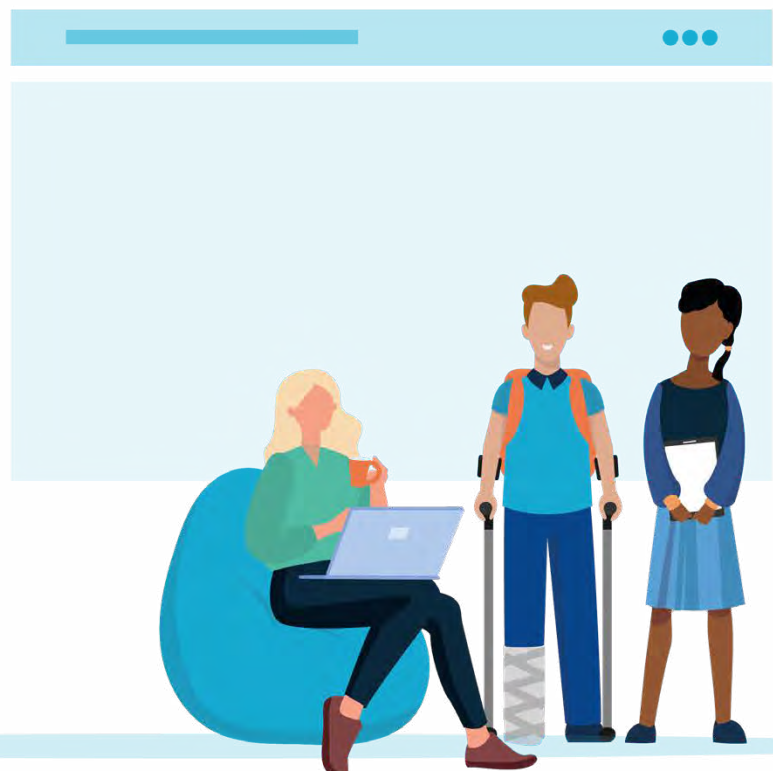
[Plan aktivnosti 8: Rasprava o slobodi medija](#)

[Plan aktivnosti 9: Uključivanje u proveru činjenica](#)

[Plan aktivnosti 10: Diskusija sa učenicima o tehnološkim aspektima dezinformacija](#)

[Plan aktivnosti 11: Diskusija o ekonomskim aspektima dezinformacija](#)

[Plan aktivnosti 12: Diskusija o teorijama zavere](#)

Lista saveta u smernicama

Kreiranje okruženja

[Savet 1: Uključivanje učenika](#)

[Savet 2: Uključivanje roditelja](#)

[Savet 3: Obrađivanje kontroverznih pitanja](#)

[Savet 4: Pokazivanje empatije](#)

[Savet 5: Ispitivanje](#)

Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin

[Savet 6: Gejmifikacija i učenje zasnovano na igri](#)

[Savet 7: Uzimanje u obzir učeničkog iskustva](#)

Dezinfomacije: O čemu je reč?

[Savet 8: Provera izvora](#)

[Savet 9: Uvođenje promena](#)

[Savet 10: Rad sa učenicima na prepoznavanju i razotkrivanju](#)

[Savet 11: Povezivanje s ljudskim pravima](#)

Procena i vrednovanje digitalne pismenosti u školi i učionici: detaljno usmeravanje za nastavnike i edukatore

[Savet 12: Komunikacija s kolegama](#)

[Savet 13: Procena kompetencija učenika](#)

[Savet 14: Razmatranje prirode procene](#)

[Savet 15: Procena istraživačkih veština učenika](#)

[Savet 16: Povezivanje sa univerzitetima](#)

1. Uvod

Promovisanje digitalne pismenosti i suzbijanje dezinformacija u učionicama i školama nikada nije bilo toliko važno kao što je danas. I nastavnici/edukatori i učenici, bez obzira na nivo škole ili tip škole, kreću se kroz sve složenije internet okruženje koje ima više štiva za čitanje, slušanje i gledanje nego ikada ranije.

To pruža sjajne prilike za pronalaženje informacija i komunikaciju s drugima, kako u školskom okruženju tako i van njega. Digitalni svet postaje sve bliži centru učenja i podučavanja. Tamo gde su nekada postojali samo udžbenici i štampana sredstva, a učenje se zasnivalo na relativno lokalnom nivou, danas nam se čini da nam je svet na dohvat ruke.

Kao nastavnici i edukatori, vi ste u važnoj poziciji da pomognete mladima da steknu kompetencije koje su im potrebne da postanu doživotni učenici u sve digitalnijem svetu. Sticanjem digitalnih kompetencija dobija se prilika za mogućnosti učenja bez premca. Digitalne tehnologije će uticati na sve predmetne oblasti i na sve veći broj profesionalnih i privatnih poduhvata. Ovladavanje digitalnim veštinama i kompetencijama pomoći će mladima u vašim učionicama da postanu osposobljeni i aktivni građani u 21. veku. Ovo su naučene kompetencije i cilj ovih smernica je da vam pomognu da podržite svoje učenike ¹ na ovom putu.

Informacije koje ulaze u vaše učionice i u domove vaših učenika potiču od velikog broja autora i izvora, od kojih svaki ima svoju tačku gledišta i, u nekim slučajevima, rasporede. Promenljivo medijsko i informaciono okruženje dovelo je do potreba učenika za boljim pristupom, upravljanjem,

razumevanjem, integrisanjem, komunikacijom, procenom, kreiranjem i širenjem informacija na bezbedan i odgovoran način pomoću digitalnih tehnologija. Ove smernice se odnose na ove sposobnosti kao na digitalnu pismenost. Vi kao nastavnici/edukatori imate važan zadatak: da olakšate ovaj proces.

Iako su mogućnosti koje su povezane sa sve širim digitalnim svetom opsežne, ova nova ostvarenja predstavljaju i mnoge izazove i rizike. Netačne informacije koje su se namerno ili bezazleno širile tokom pandemije virusa COVID-19 i ruske invazije na Ukrajinu u februaru 2022. godine podsetile su nas koliko demokratija može biti ranjiva u digitalnom dobu. Zdrava demokratija zavisi od otvorenog razmatranja, učešća javnosti i sistema provere i ravnoteže. Demokratija može biti narušena kada su izvori informacija ugroženi malinformacijama, misinformacijama i dezinformacijama. U ovim smernicama se posebno fokusiramo na dezinformacije koje se odnose na proverljivo lažne ili obmanjujuće informacije koje se kreiraju, prezentuju i šire radi ekonomske dobiti ili namernog obmanjivanja javnosti, a koje mogu naneti štetu javnosti. Međutim, mnogi predlozi za pomoć učenicima u razumevanju pojave dezinformacija i dinamike koja je okružuje podjednako su primenljivi i na suzbijanje misinformacija.

¹U celokupnim smernicama pod terminom „učenik“ podrazumevamo učenike i osnovnih i srednjih škola.

2. Upotreba smernica u obrazovanju i obuci

Ove smernice nude detaljno i praktično usmeravanje za nastavnike/edukatore. Imajući ovo u vidu, one ne nude instrukcije ili aksiome, već im je cilj da pruže praktičnu podršku podučavanju u učionicama i sličnim obrazovnim okruženjima.

Bez obzira na to da li tražite jasna objašnjenja tehničkih pojmova, nastavne vežbe za proveru činjenica, način da podstaknete „dobre“ navike na internetu ili načine da ocenite svoje učenike, ovde ćete pronaći nešto za sebe.

Pružanje smernica za promovisanje digitalne pismenosti i suzbijanje dezinformacija nije uvek lak zadatak, zbog prirode tehnologije koja se brzo menja i novih mogućnosti digitalne komunikacije i medija. Ove smernice ne nude rešenja za sve probleme s kojima se možete suočiti u učionici, već se fokusiraju na doprinos sledećim ciljevima u obrazovanju i obuci:

1. pružanje uvida i korisnih saznanja o dinamici i manifestacijama dezinformacija, kao i o karakteristikama koje definišu verodostojne informacije;
2. podsticanje razumevanja načina na koji se digitalna pismenost može ostvariti;
3. deljenje informacija o načinu upotrebe digitalnih tehnologija na kritički i odgovoran način;

4. pružanje uvida u način na koji se učenici mogu oceniti na osnovu svojih kompetencija u oblasti digitalne pismenosti.

U svrhu ispunjavanja ovih ciljeva, struktura narednih delova smernica je sledeća:

Odeljak 4 „Definicije ključnih termina za ove smernice“ nudi listu definicija ključnih pojmova u vezi s digitalnom pismenošću i dezinformacijama.

Odeljak 5 „Kreiranje okruženja“ pruža usmeravanje o načinu unapređivanja učionica i škola u smislu pogodnijeg mesta za suzbijanje dezinformacija i promovisanje digitalne pismenosti. Takvo usmeravanje, zasnovano na najnovijim istraživanjima i povratnim informacijama od nastavnika/edukatora, odnose se npr. na ulogu nastavnika/edukatora i učenika, stvaranje bezbednog okruženja za učenje uz uključivanje učenika itd.

Da li su ove informacije tačne?

Odeljak 6 „*Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin*“ istražuje specifične prepreke i izazove, ciljeve učenja i inspirativne prakse u vezi sa ovim temama. Smernice koje su ovde date govore tome kako efikasno promovisati digitalnu pismenost.

Odeljak 7 „*Dezinformacije: o čemu je reč?*“ sagledava različite dimenzije dezinformacija i daje smernice za najbolji način kako da se suzbiju.

Odeljak 8 „*Procena i vrednovanje digitalne pismenosti u školi i učionici: detaljno usmeravanje za nastavnike i edukatore*“ bavi se pitanjem koje sigurno muči sve nastavnike/edukatore – kako oceniti učenike. Obezbeđeno je usmeravanje u vezi s načinom na koji se digitalna pismenost među učenicima može proceniti i načini za vrednovanje inicijativa za digitalnu pismenost koje vaša škola možda koristi.

U ovim smernicama naići ćete na obojene okvire. Ovi okviri su osmišljeni radi lakšeg čitanja. Postoje **zeleni** okviri s praktičnim savetima za podučavanje i učenje, **plavi** okviri s planovima aktivnosti za podučavanje, **crveni** okviri s upozorenjima i **narandžasti** okviri koji pružaju korisne uvide. Imajte u vidu da upozorenja ne znače da predlažemo izbegavanje određenih tema, već da neke teme mogu biti veći izazov i zahtevaju više pripreme za podučavanje.

Kome su namenjene ove smernice?

Smernice su namenjene raznim nastavnicima i edukatorima. Prvenstveno su namenjene nastavnicima/edukatorima u osnovnim i srednjim školama. Tamo gde je to moguće, smernice nude različite opcije u okviru saveta koji se daju. U mnogim slučajevima ćete možda morati da prilagodite usmeravanje ličnim okolnostima. Termine „edukatori“ i „učionica“ koristimo u širokom kontekstu. Neke vrste sadržaja mogu biti korisne i roditeljima² i/ili članovima zajednice i mogu se primeniti na učenje koje se odvija i u neformalnom i informalnom okruženju.

Smernice su razvijene imajući u vidu da biste ih mogli koristiti u ličnim okolnostima, ali i da rad s npr. kolegama i drugim školskim osobljem kao što su školski psiholozi, (školski) bibliotekari i školski socijalni radnici može imajući u vidu da biste ih mogli koristiti, te vaš rad može postati uticajni. Uključivanje školske uprave, roditelja, medijskih stručnjaka, civilnog društva i zajednice takođe može doprineti događajima u školi. Smernice podrazumevaju takve pristupe na više mesta.

Konačno, nadamo se da će ove smernice biti korisne i da će vas podržati u svakodnevnom radu i pomoći u podsticanju nove generacije informisanih, osposobljenih i angažovanih evropskih digitalnih građana.

² Reč „roditelji“ koja se koristi u ovom dokumentu podrazumeva i druge staratelje.

3. Definicije ključnih termina za ove smernice

Mnogi termini su korišćeni za opis onoga s čime se ljudi susreću na internetu. Korisno je zastati i pogledati neke od ovih termina, kao i njihova značenja. Ovi termini mogu biti od pomoći u diskusijama koje kao praktičari u učionici vodite s kolegama, učenicima i zajednicom. Definicije u nastavku preuzete su prvenstveno iz međunarodnih strateških dokumenata i okvira, ali su radi lakšeg čitanja skraćene.

Algoritmi: kada su u pitanju digitalne platforme, algoritmi su alati koji biraju sadržaj koji se prikazuje korisnicima na osnovu relevantnosti i preferencija.

(Sistemi VI)/veštačka inteligencija: mislimo na softver u računarima ili mašinama koji su programirani da obavljaju zadatke koji obično zahtevaju ljudsku inteligenciju, npr. učenje ili rasuđivanje.

Bot: autonomni softverski program na internetu koji komunicira s korisnicima i bavi se unapred definisanim zadacima.

Čipfejk tehnologija: izmenjeni mediji koji su promenjeni konvencionalnom i pristupačnom tehnologijom (npr. zamena lica).

Građansko novinarstvo: novinarstvo kojim se bave ljudi koji nisu profesionalni novinari, ali koji šire informacije pomoću veb-stranica, blogova i društvenih mreža.

Klikbejt: sadržaj čija je osnovna svrha da privuče pažnju i podstakne posetioce da kliknu na link do određene veb-stranice.

Razotkrivanje: aktivnost koja se odvija nakon kreiranja i širenja dezinformacija. Cilj ove aktivnosti je da ispravi već iznete informacije i podrazumeva nameru da se prvenstveno razjasne lažne informacije koje su iznete.

Dipfejk tehnologija: slike, video-zapisi ili audio-snimci koje generiše veštačka inteligencija – o ljudima ili događajima koji se nisu zaista dogodili i koje je često nemoguće razlikovati od stvarnih. Ova tehnologija je prefinjenija od čipfejk tehnologije.

Digitalno građanstvo: mogućnosti za aktivno, kontinuirano i odgovorno učešće u digitalnim okruženjima (lokalnim, regionalnim, globalnim, u okviru interneta) na svim nivoima (političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom i interkulturalnom).

Digitalni otisak: tragovi podataka koje ostavljaju pojedinci koji koriste internet, uključujući posećene veb-stranice, poslatu e-poštu i druge deljene informacije. Digitalni otisak se može koristiti za praćenje aktivnosti na internetu i uređaja pojedinca.

Digitalna pismenost: sposobnost pristupa, upravljanja, razumevanja, integrisanja, predočavanja, procene, kreiranja i širenja informacija na bezbedan i odgovarajući način putem digitalnih tehnologija. Podrazumeva kompetencije koje se različito nazivaju informacionom pismenošću i medijskom pismenošću, kompjuterskom i IKT pismenošću. Digitalna pismenost uključuje dimenziju aktivnog i građanskog uključivanja u digitalni svet i promoviše aktivno građanstvo.

Digitalna pedagogija: upotreba inovativnih digitalnih alata i konceptualnih pristupa. Njena namena je da podrži prilagodljivo i personalizovano učenje i doprinese osmišljavanju novih kreativnih načina učenja, obogaćivanju iskustava učenja i unapređenju ishoda učenja. Primećeno je da digitalna pedagogija cení otvoreno obrazovanje, uključujući otvorena obrazovna sredstva.

Dezinformacije: proverljivo lažne ili obmanjujuće informacije koje se kreiraju, prezentuju i šire radi ekonomske dobiti ili namernog obmanjivanja javnosti. Mogu naneti štetu javnosti.

Eho-komore: okruženja u kojima se mišljenje, politička sklonost ili uverenje korisnika u vezi s nekom temom pojačavaju usled ponovljenih interakcija s kolegama ili izvorima koji imaju slična uverenja i ideologije.

Provera činjenica: proces provere tačnosti informacija.

Filter-mehur: situacija u kojoj ljudi čuju ili vide samo vesti i informacije koje podržavaju njihova postojeća uverenja i preferencije. Ovaj efekat se može pojačati na internetu u zavisnosti od toga koje osobe ili koje stranice korisnici odluče da prate ili s kojima da se povežu, kao i algoritama

koji prikazuju sadržaj na osnovu prethodnog ponašanja na internetu, preferencija i podešavanja.

Malinformacije: činjenično tačne informacije koje se koriste u štetne svrhe.

Medijska i informaciona pismenost: sposobnost razumevanja informacija za javno dobro; sposobnost kritičkog uključivanja u informacije, medije i digitalnu komunikaciju radi učešća u ciljevima održivog razvoja; i sposobnost zahtevanja i uživanja svih prednosti osnovnih ljudskih prava.

Medijska pismenost: sposobnost pristupa medijima, razumevanja i kritičkog vrednovanja različitih aspekata medija i medijskog konteksta, kao i kreiranja komunikacije u različitim kontekstima.

Mim: slika, video-zapis, deo teksta itd. uglavnom duhovite prirode, koju korisnici interneta kopiraju i brzo šire, često uz sitne varijacije.

Misinformacije: proverljivo lažne informacije koje se šire bez namere obmanjivanja, a često se dele jer korisnik veruje da su istinite.

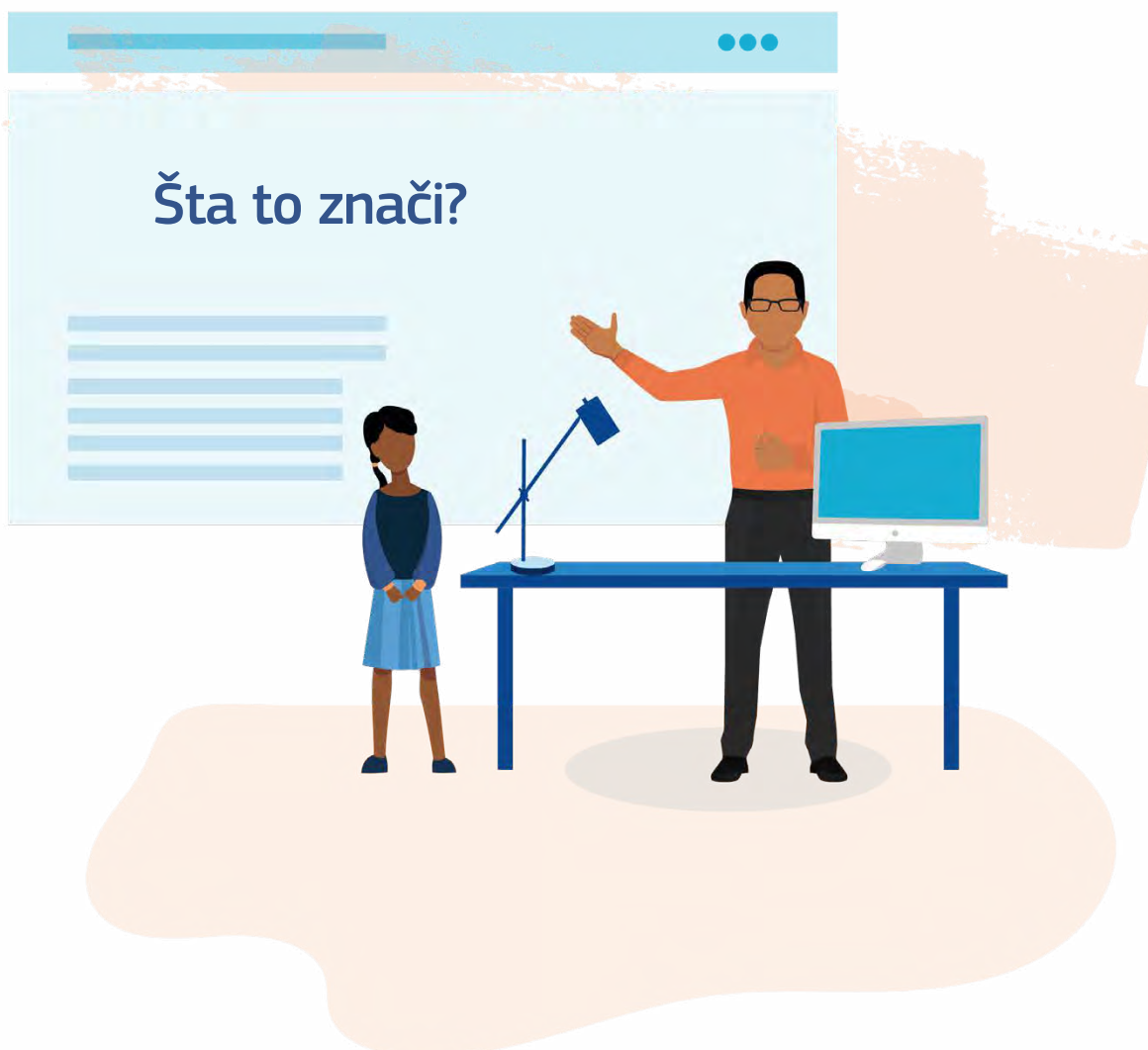
Fišing: napad čiji je cilj da ukrade nečiji novac ili identitet tako što ga navede da otkrije lične podatke – kao što su brojevi kreditnih kartica, podaci banke ili lozinke – na veb-stranicama koje su naizgled legitimne.

Prepoznavanje: pobijanje ubedljivog argumenta pre nego što se taj argument proširi.

Izvor: polazna tačka ili poreklo određene informacije.

Trol: osoba koja namerno pokušava da uvredi ili direktno napada ljude objavljivanjem pogrdnih komentara. Farme trolova ili fabrike trolova su institucionalizovana grupa internet-trolova čiji je cilj da se meša u politička mišljenja i donošenje odluka.

Provera: proces utvrđivanja autentičnosti i realnosti veb-stranice, adrese, naloga ili informacija.

4. Kreiranje okruženja

Ovaj odeljak pruža usmeravanje o načinu kreiranja okruženja za učenje pogodnog za pomoć učenicima da se digitalno opismene i da razviju kompetencije potrebne da postanu otporni na misinformacije, malformacije i posebno dezinformacije.

Namenjen je nastavnicima i edukatorima uopšte i obuhvata različite nivoe škola (npr. osnovne i srednje škole). Pronaći ćete savete i smernice u vezi s tim kako da prevaziđete potencijalne izazove s kojima se možete suočiti kao nastavnik/edukator, kao i razne planove aktivnosti koji mogu biti inspirativni za vaše podučavanje. Dati saveti obuhvataju tri perioda obrazovnog ciklusa – **pre, tokom i nakon aktivnosti u učionici**.

Podučavanje i učenje u digitalnom školskom okruženju

Pre svega, važno je naglasiti da ne morate biti tehnički guru da biste pomogli svojim učenicima da se digitalno opismene. Bez obzira na tehnologiju koja je dostupna u vašoj učionici, možete uključiti svoje učenike u širu debatu o mnogim mogućnostima i rizicima povezanim sa digitalnim univerzumom, kao i o korisnosti procene verodostojnosti informacija koje pronadju.

Poput svakog efikasnog podučavanja, važno je i kreirati bezbedno mesto za učenike gde će izraziti svoje mišljenje i uključiti se u aktivno učenje. Učenici cene kada ih vide i čuju, kako njihovi vršnjaci – tako i njihovi nastavnici i cene to što im je omogućeno da postanu pismeniji u digitalnom svetu koji možda već prilično dobro poznaju. Ovaj digitalni svet potencijalno pruža učenicima priliku da pristupe velikom broju informacija, čuju više mišljenja o određenoj temi i da komuniciraju bez obzira na geografske, jezičke, kulturne i verske prepreke. Ipak, učenici uglavnom nisu dovoljno kompetentni ni mudri da u potpunosti iskoriste ono što im se nudi i da identifikuju potencijalne pretnje.

Nesumnjivo imate repertoar pristupa koje koristite kada sa svojim učenicima obrađujete izazovna i ponekad kontroverzna pitanja. **Okvir 1** prikazuje neke obrazovne pristupe koji su vam možda već poznati. Oni su se pokazali korisnim u oblasti digitalne pismenosti.

Okvir 1: Podučavanje i učenje u digitalnom školskom okruženju – neki korisni pristupi

Pristupi podučavanju i učenju u nastavku su dobro utvrđeni i mogu poslužiti kao inspiracija za vaš rad.

Spiralni nastavni plan i program. Svaki predmet, uključujući digitalnu pismenost, može se podučavati bilo kojem školskom uzrastu pod uslovom da se svaki put usvoji odgovarajući pristup podučavanju. To je pristup u kome se ključni koncepti predstavljaju više puta tokom procesa učenja, ali uz produblivanje složenosti ili različite primene. Takav pristup omogućava ranije uvođenje pojmova koji su tradicionalno rezervisani za kasniji period.

Obrnuta učionica. Strategija kombinovanog učenja koju vode sami vršnjaci, a koja povećava uključivanje učenika i učenje kroz upotrebu medija, u učionici i van nje. Učenici često pročitaju gradivo kod kuće, a u učionici rade na rešavanju problema.

Kombinovano podučavanje. Pandemija virusa Covid-19 bila je prekretnica u obrazovanju za prelazak na učenje na daljinu. Kombinovano učenje ima potencijal da efikasno kombinuje direktno podučavanje i podučavanje preko interneta u jedno kohezivno iskustvo.

Učenje kroz praksu. U obrazovanju je ovo pristup zasnovan na ideji da učimo više onda kada stvarno „izvodimo“ neku aktivnost.

Učenje zasnovano na igri i gejmfikacija Ovakvi pristupi podrazumevaju primenu strategija igranja (gejmifikacija) ili igranje igara na internetu ili van interneta (učenje zasnovano na igri) kako bi se poboljšalo učenje i u njega u većoj meri uključili pojedinci. Obrazovne igre za podizanje svesti o pristrasnosti medija su primer toga.

Digitalni alati obično nude učenicima relativno visok stepen slobode kada npr. koriste digitalne uređaje za pristup aplikacijama, komunikaciju na društvenim mrežama ili pretraživanje interneta. S obzirom na ovu slobodu, učenicima je takođe omogućen pristup ogromnoj količini informacija, što doprinosi njihovom obrazovanju. To takođe može dovesti do toga da se uključe u nebitna, neprikladna i potencijalno opasna digitalna ponašanja. Ključni izazov za vas kao nastavnike/ edukatore je da pomognete učenicima da se udalje od štetnog ponašanja na internetu i da im pomognete da steknu samospoznaju i veštine da to urade samostalno.

Posebnu pažnju treba obratiti na raznolikost koja je prisutna u učionici – u smislu porekla učenika, mišljenja i pogleda na svet. To znači da bi učenicima trebalo unapred pružiti određeni uvid u temu digitalnih mogućnosti i pretnji kao i postaviti osnovna pravila za diskusiju (npr. bez ličnih napada i „posedovanja mišljenja“ upotrebom oblika „ja“)³. Korisno je imati ideju o tome kako vaši učenici (i njihova grupa vršnjaka) razmišljaju o određenim pitanjima pre nego što se njima pozabavite u učionici, imajući u vidu da mišljenja mogu varirati i biti različita po prirodi. Takođe je korisno ako ste u stanju da razumete izvore vesti i informacija kojima pristupaju i koje društvene mreže koriste. Kojim mrežama i platformama na internetu pristupaju učenici i šta misle o njima? Možda ćete morati malo da ih ubeđujete da biste dobili ove informacije, a ponekad će odgovori morati da budu anonimni. Dodatno je korisno proceniti u kojoj meri učenici već razumeju pitanja kao što su podešavanja privatnosti, pravila i propisi digitalne zajednice, šta je legalno, a šta nelegalno, itd. (videti takođe odeljak 8).

S obzirom na to da postoji mogućnost da učenici naiđu na lažne i potencijalno štetne informacije na internetu, najbolje je da budete spremni da razgovarate s njima o informacijama koje bi za njih, njihove vršnjake ili njihovu zajednicu mogle biti potencijalno kontroverzne. To podrazumeva spremnost da se nosite sa emocijama i iracionalnim ponašanjem. Dobra ideja je i da se sa učenicima prvo obavi opštija diskusija o tome šta su nedavno videli u medijima, a što bi moglo biti kontroverzno.

Razmotrite sledeće:

- da učenici redovno koriste digitalne alate kao deo učenja u različite svrhe;
- da ograničite svoje vreme podučavanja i upotrebu interaktivnijih metoda kao što su Sokratov metod učenja, istraživanje i učenje zasnovano na problemima i razne saradničke i kooperativne metodologije učenja;
- da ozbiljno shvatite brige i zahteve svih učenika i vodite računa da poštujete njihove stavove i
- posebne potrebe, brige, prednosti i slabosti grupe učenika sa kojima planirate da radite i upotrebite iste kao polaznu tačku za učenje;

- da nadogradite raznolikosti u grupi, kako u pogledu porekla tako i u pogledu mišljenja, što će biti obogađujuće iskustvo; da odaberete metode rada koji otkrivaju ovu raznolikost;
- da sa učenicima diskutujete o privatnosti i vodite računa da razumeju šta je privatnost i kako da je zaštite, jer pitanja privatnosti igraju važnu ulogu u diskusijama o digitalnoj pismenosti;
- da će učenicima biti potrebna vaša pomoć kako bi pronašli verodostojne informacije na internetu, ali i sami stekli takve veštine;
- da mladi u velikoj meri uče jedni od drugih, jer strategije vršnjačkog učenja mogu biti efikasne u čitavom obrazovnom spektru, kao i spektru digitalnih tehnologija, što podrazumeva da vi kao nastavnik preuzimate ulogu pomagača, jer vršnjačko učenje zahteva da vi kao nastavnik usmeravate učenike;
- da mladi stižu mnoge svoje navike u vezi sa internetom u ranom detinjstvu i u kućnom okruženju;
- da koristite lokalne ili svetske aktuelne događaje kao pokretače aktivnosti, jer obično važi da što su informacije neposrednije, učenici će biti zainteresovaniji i motivisaniji;
- kako ćete odabrati pravi kontekst, okvir i pristup za svoju učionicu i uobličavanje teme; to koliko su vaši učenici unapred motivisani, jer se neki adolescenti nerado uključuju u diskusije o kontroverznim društvenim i političkim pitanjima;
- koja su najprikladnija pravila za svaku učionicu, jer ne funkcionišu sva pravila isto u svakoj grupi i ako možete, odredite pravila zajedno sa učenicima, jer na taj način preuzimaju odgovornost;
- da podelite svoje ideje s drugim nastavnicima/edukatorima i diskutujete o njima.

³Neki primeri su: „mislim da...“, „verujem da...“, „osećam da...“, „slažem se da...“

Smernice i saveti – pre, tokom i nakon aktivnosti u školi i učionici

Da biste promovisali pozitivna iskustva učenja i zaštitili se od neželjenih ishoda kao što su sukobi i polarizacija prilikom podučavanja digitalne pismenosti i otpornosti na dezinformacije, može biti korisno da pre, tokom i nakon časova uzmete u obzir sledeće:

Savet 1: Uključivanje učenika

Ako postoje neki učenici s kojima je možda teže raditi, razmislite o tome da ih uključite u pripremu aktivnosti i date im neke zadatke ili odgovornosti. Mogu vas pozitivno iznenaditi.

Savet 2: Uključivanje roditelja

Uključivanje roditelja varira u velikoj meri. Prvi sastanak nastavnika/edukatora i roditelja u godini na kome je posećenost često velika može biti dobar trenutak za komunikaciju s njima. U slučaju otpora roditelja, važno je imati saveznike u školi – kao što je direktor škole.

Pre aktivnosti

Uključivanje školskih zainteresovanih strana

Razmotrite sledeće:

- da pre podučavanja o osetljivim ili kontroverznim pitanjima diskutujete o svojim planovima sa upravom škole;
- da komunicirate s roditeljima kroz uspostavljene kanale između škole i roditelja, gde je moguće, da koordinišete napore pre diskusije o političkim ili osetljivim pitanjima u vezi sa internet-svetom, što neizbežno dovodi do diskusija u domovima učenika (videti savet 2);
- da koordinišete sa školskim psihologom ili školskim socijalnim radnikom u slučaju da je potrebna stručna podrška (npr. u slučaju da učenici vređaju jedni druge ili ih određena tema emotivno uznemirava).

Upozorenje: Kontroverzna pitanja

Kontroverzna pitanja su često veoma korisna za diskusiju sa učenicima, posebno kada je reč o dezinformacijama, ali ona mogu zahtevati dodatno vreme i opreznost. Neki primeri su:

- virus COVID-19 i vakcine;
- ruska invazija na Ukrajinu;
- prošla i sadašnja istorija nepravdi;
- zločin i kazna;
- pitanja rodne i seksualne raznolikosti;
- migracije, manjine, rasizam i religija;
- klimatske promene i globalno zagrevanje;
- kolonijalizam, ropstvo, anti-semitizam, negiranje Holokausta;
- osetljive nacionalne teme.

Saznajte o jednakim uslovima u oblasti digitalne pismenosti

Dobra polazna tačka je sticanje uvida u medijske navike zajednice u kojoj škola radi. To može pružiti mogućnosti za nadogradnju već postojećih obrazaca. Takvo unapređivanje se može postići prisustvom i uspostavljanjem komunikacije na školskim događajima i događajima zajednice, praćenjem lokalnih medija i drugih popularnih medija i diskutovanjem s kolegama, roditeljima i učenicima. Određeni podsektori zajednica mogu imati radikalna mišljenja (unutar grupe) koja se mogu neočekivano izraziti u učionici. Korisno je biti svestan ovakvih osetljivosti.

Iako je oblast digitalne pismenosti prilično nova, postoje mnoge inicijative koje su se desile poslednjih godina, a koje mogu biti korisne za vaše podučavanje i mogu obogatiti učenje učenika. Na primer:

- postoje međunarodne mreže nastavnika i edukatora koji su zainteresovani za podučavanje o digitalnoj pismenosti i suzbijanju dezinformacija i u tome iskusni. One su uglavnom besplatne i može im se pristupiti pomoću samo jednog klika.
- Međunarodne organizacije kao što su Evropska komisija, UNESCO, OECD, Savet Evrope, Međunarodna unija za telekomunikacije (*eng.* ITU), UNICEF i medijski sindikat razvile su sredstva, mreže i smernice koje mogu da obogate vaš rad.
- Različite regionalne i lokalne inicijative uključuju profesionalne novinare i novinarske organizacije. Neki lokalni novinari su možda već uključeni. Upućivanje na mnoge od njih može se naći u izveštaju – posebno u aneksima – koji je izrađen kao dopuna ovim smernicama.
- Možda će vam biti korisno da pogledate kako vaša lokalna ili regionalna Vlada može podržati digitalnu pismenost učenika, kao i napore i programe građanskih organizacija.
- Lokalne biblioteke su postale aktivne u ovoj oblasti i mogu pomoći da se te aktivnosti uvedu u zajednicu.

Okvir 2: Uključivanje spoljnih aktera, kao što su profesionalni novinari, nevladine organizacije, akademici i platforme – potencijalne prednosti i mane/rizici za škole i nastavnike/edukatore

Digitalnu pismenost ne morate samostalno podučavati i možete integrisati virtualne i/ili fizičke programe trećih strana (npr. iz civilnog društva) u podučavanje.

Potencijalne prednosti

- spoljni akteri mogu doneti dodatno znanje i stručnost;
- spoljni akteri pružaju mogućnosti nastavnicima i edukatorima da izgrade mreže sa stručnjacima;
- spoljni akteri obično imaju veliko iskustvo u radu sa školama;
- spoljni akteri pružaju iskustvo zasnovano na dokazima i praktično iskustvo s terena;
- akademici/univerziteti imaju iskustva na temu „šta funkcioniše“ i „zašto“;
- uključivanje spoljnih aktera može učenicima biti uzbudljivo.

Potencijalne mane ili rizici

- potrebna je dodatna administracija, npr. u vezi s logistikom i saglasnost uprave škole i drugih;
- fleksibilnost planiranja može biti ograničena;
- može doći do dodatnih troškova;
- treće strane mogu pokušati da promovišu komercijalne interese, interese u vezi s prikupljanjem podataka ili političke interese;

takođe možete pretražiti internet i saznati koje vrste organizacija su pripremile sredstva za škole i podučavanje.

Razmotrite sledeće:

da povežete školske aktivnosti s ključnim međunarodnim i nacionalnim mrežama i događajima, što na međunarodnom nivou može uključivati Dan bezbednijeg interneta (svakog februara), Međunarodni dan provere činjenica (2. april) ili kampanje za podizanje svesti (Evropska nedelja medijske pismenosti, Globalna nedelja medijske i informacione pismenosti pod pokroviteljstvom UNESCO-a), budući da mreža eTwinning na nivou cele Evrope takođe omogućava nastavnicima/edukatorima da se povežu sa ostalima širom Evrope, a godišnja tema 2021. godine bila je „Medijska pismenost i dezinformacije“, što je dovelo do najvažnije konferencije i eTwinning knjige s dobrim praksama na tu temu; da potražite lokalne, regionalne i/ili međunarodne fondove za svoje inicijative, što na evropskom nivou uključuje program Erasmus + i Evropski korpus solidarnosti.

Savet 3: Obradivanje kontroverznih pitanja

Obradivanje kontroverznih pitanja može obogatiti učenje i promovisati kritičko razmišljanje. Koju temu smatrate kontroverznim za podučavanje u svojoj učionici? Šta o tome misle vaše kolege? Kakva su njihova iskustva u pogledu podučavanja kontroverznih pitanja? Da li možete međusobno podeliti korisna sredstva? Da li se putem saradnje te aktivnosti mogu proširiti na školske predmete? Da li se „stručnjaci“ mogu pozvati kako bi podelili svoja iskustva u učionici ili na skupovima (lično ili na daljinu)?

Vi sami možete najbolje proceniti da li bi diskusija trebalo da ostane unutar učionice ili bi učenike trebalo uključiti na dubljem i temeljnijem nivou. To zavisi i od uzrasta učenika i kao i vašeg prethodnog iskustva u rešavanju kontroverznih pitanja.

Kada se diskutuje o kontroverznim pitanjima, možda je bolje početi s manje kontroverznim pitanjima i postepeno prelaziti na ona koja bi mogla biti kontroverznija. To će vam omogućiti da vidite kako učenici reaguju i da li su spremni da razgovaraju o osetljivijim pitanjima i da li se osećaju ugodno u vezi s tim (videti takođe plan aktivnosti 12 o teorijama zaveri).

Interaktivne metodologije mogu pomoći u stvaranju atmosfere koja će biti korisna za odeljenje prilikom diskutovanja o kontroverznim pitanjima. Takve metodologije uključuju tihiu diskusiju, linije mišljenja, aktivnosti aktivnog slušanja, diskusiju metodom akvarijuma, složena uputstva, igre uloga i saradničko učenje. Takve metodologije takođe pomažu da se uključe učenici kojima bi inače bilo dosadno ili koji bi bili nezainteresovani.

Održavanje kvalitetne atmosfere za učenje u učionici**Razmotrite sledeće:**

- da podignete svest o sledećem: potencijalnim psihosocijalnim motivacijama učenika za neslaganje, osetljivosti specifične za učenike, osetljivosti zajednice i društvene polarizacije; takođe, vaš sopstveni stav, emocije i osetljivosti;
- da prikupite početne ideje i mišljenja od učenika pre diskutovanja o nekoj temi, što se po potrebi može uraditi anonimno;
- ako postoje neki učenici s kojima je možda teže raditi, da iste uključite u pripremu sesije i date im određene zadatke ili odgovornosti;
- da izgradite poverenje u učionici, jer poverenje može biti ključni faktor koji učenicima (i nastavniku) omogućava da se osećaju ugodnije prilikom diskutovanja o osetljivim ili kontroverznim temama, budući da neki učenici mogu određene teme smatrati prikladnim samo za diskusije unutar grupe (između učenika) i ne žele da ih dele, čemu uzajamno poverenje može pomoći;
- da pokrenete diskusije o osetljivijim pitanjima tek nakon izgradnje zajednice u učionici, jer je o kontroverznim temama najbolje diskutovati u otvorenom okruženju gde se učenici osećaju bezbedno, tamo gde ih vide i čuju;
- da započnete diskusiju pomoću planiranih interakcija, a zatim pređete na manje planirane interakcije, u zavisnosti od toka i dinamike u učionici;
- da započnete diskusiju pomoću interakcije jedan-na-jedan (nastavnik-učenik; učenik-učenik), a zatim pređete na interakciju unutar manjih grupa, pa tek onda pređete na interakciju celog odeljenja;
- da primenite učenički orijentisano učenje i date učenicima autonomiju i odgovornosti nad onim što uče.

Plan aktivnosti 1: Postupanje s dezinformacijama

U nastavku se nalazi aktivnost koja se obavlja na času u trajanju od 45 minuta.

Početak (otprilike 5 min).

Na početku časa pitajte svakog učenika posebno kako se oseća. Pažljivo slušajte njihove odgovore. Neka vaša reakcija na njihove odgovore bude neutralna i samo im se zahvalite. Drugi učenici bi trebalo da pažljivo slušaju. Odredite redosled prema kojem ćete učenicima nasumično postavljati pitanja.

Uvod (otprilike 5 min)

Iskažite mišljenje ili navedite lično iskustvo u vezi s dezinformacijama ili vezu do vesti o dezinformacijama. Nakon kratkog uvoda postavite pitanje o dezinformacijama, npr. „koliko mislite da je ova dezinformacija ozbiljna?“ ili „šta mislite da je cilj ove dezinformacije?“

Modelirana diskusija (otprilike 25 min)

Podelite papire malog formata. Dajte učenicima 90 sekundi da formulišu kratak odgovor na vaše pitanje. Stavite im do znanja da će naglas pročitati svoje odgovore. Zatim nasumično odaberite parove. Neka prvi učenik određenog para postavi pitanje drugom učeniku. Neka drugi učenik pročita svoj odgovor. Nakon toga, neka zamene uloge. Nastavite s formiranjem parova dok ne saslušate sve učenike. Ako je broj učenika neparan, uključite sebe u par. Ako ostane vremena, saznajte kako o tome razmišljaju.

Završetak (otprilike 8 min)

Na kraju časa pitajte svakog učenika posebno da li je na času nešto naučio. Primenite principe s početka časa.

Plan aktivnosti 2: Učenje o multiperspektivnosti kroz više izvora

Napomena: ova aktivnost traje 3x45 min

1. čas: Pronađite istorijski događaj koji se može protumačiti na različite načine, u zavisnosti od toga da li su uključene dve strane ili više njih. Primeri uključuju razne ratove za nezavisnost, građanski rat u SAD, Prvi svetski rat, sukob u Severnoj Irskoj, rat na Balkanu tokom 1990-ih.

Ispričajte učenicima dva posebne kratke priče (ili, po izboru, dopustite im da nađu dve odvojene priče na internetu) u vezi sa sukobom. Neka svaka grupa pronade 5–10 izvora na internetu sa informacijama o sukobu – ako je moguće iz različitih izvora (možda će im trebati pomoć). Neka ukratko predstavite ove izvore odeljenju. Uporedite ih.

Predstavite izjavu kao što je: „Glavni uzrok sukoba je to što strana X nije u potpunosti ispoštovala ljudska prava ljudi koji su živeli u Y“.

2. čas: Formiraju se dve grupe: oni koji se slažu sa izjavom i oni koji se ne slažu s njom. Dodeljivanje članstva u grupi je najlakše – polovina postaje grupa „Slažem se“, a polovina grupa „Ne slažem se“.

Svaki učenik sada koristi 5–10 izvora sa interneta koje je njegova grupa identifikovala kako bi osmislila po dva jaka argumenta ili u korist ili protiv ove izjave. Učenici se okupljaju i zapisuju svoje dokaze. To prvo rade pojedinačno – u prvoj polovini časa. Zatim rade u manjim podgrupama istomišljenika (otprilike 4–6 osoba po grupi) i dele svoje argumente. Svaka podgrupa kreira digitalni poster s pet glavnih argumenata.

3. čas: Grupe dorađuju svoje postere i predstavljaju ih većem delu odeljenja. Svi učenici vrednuju svaki različiti argument (od 1 do 10) i diskutuju o tome zašto su argumente vrednovali na ovaj način, posebno na osnovu dokaza koje su pronašli u izvorima. Vrednovanje se može izvršiti i pomoću alata na internetu. U novim malim grupama diskutujte o obe strane priče i pokušajte da utvrdite kako da najbolje razumete kontroveržno pitanje. Razmislite o tome da li postoji način da se integrišu argumenti i kontra-argumenti? Da li postoji diplomatsko rešenje? Da li se obe strane mogu uskladiti na kraju?

Osim toga, mogu se koristiti i različite metodologije da se učenici naveđu da diskutuju o tom pitanju – npr. (virtuelna) šetnja galerijom, Sokratov metod, tradicionalna debata, metod akvarijuma, debata u vidu unakrsnog ispitivanja i akademska debata.

Napomena: ovakav pristup u velikoj meri zahteva vaš nadzor kao nastavnika/edukatora.

Tokom aktivnosti

Razmotrite sledeće:

- da aktivno učestvujete u otvorenoj i ohrabrujućoj atmosferi u učionici i održavate istu;
- kako da formulišete pitanja, što se može uraditi na različite načine kako bi ta pitanja bila relevantna za učenike;
- da vodite lični dnevnik u vezi s načinom na koji učenici reaguju na vaše podučavanje o izazovnim i kontroverznim pitanjima, mada i oni mogu voditi takve dnevnike u vezi sa svojim razmišljanjima;
- da pratite emocionalne reakcije u učionici i potencijalno otkrijete osetljivosti specifične za učenike, jer neki učenici mogu da imaju radikalna mišljenja koja mogu neočekivano izraziti u učionici;
- da težite ka tendencijama zatvorenih i otvorenih grupa, s obzirom na to da mladi i odrasli ponekad smatraju međusobnu upotrebu digitalnih medija „neprikladnom“ i to mogu iskoristiti kao osnovu za negativne stereotipe o drugoj grupi;
- da pratite u kojoj meri bi vaše aktivnosti mogle dodatno ojačati dinamiku zatvorene grupe u odnosu na otvorenu grupu, između vas i učenika, i među učenicima;
- da što češće proveravate kako se pojedini učenici osećaju, posebno kada se diskutuje o kontroverznim pitanjima i kada se učenici neprimereno ponašaju;
- da navedete primer, jer, ako vam to nije neugodno, deljenje nekih ličnih primera o tome kako vi kao osoba (ili nastavnik/edukator) razvijate svoju digitalnu pismenost i/ili ste bili izloženi dezinformacijama može motivisati učenike da podele sopstvena iskustva;
- da uspostavite ravnotežu između atmosfere u otvorenoj učionici i bezbednom prostoru, jer ako je u pitanju atmosfera otvorene učionice, učenici mogu reći šta im je na umu i slobodno izneti svoje stavove i mišljenja – međutim, pojedinac ili grupa učenika mogu biti uvređeni ili uznemireni primedbama drugih;
- da pratite faktore rizika i rizik od otuđenja učenika kada se suoče sa predrasudama, mitovima i pristrasnostima, premda se neslaganja mogu rešiti dijalogom, odvajanjem mišljenja od osobe koja ih ima i uvođenjem višestrukih perspektiva zasnovanih na činjenicama u diskusiju.

Nakon aktivnosti

Razmotrite sledeće:

- da diskutujete sa učenicima o tome šta su naučili, u čemu su više uživali, a u čemu manje;
- da osmislite nove aktivnosti koje se nadograđuju na prethodne, uz aktivno uključivanje učenika u ovaj proces;
- ako ste vodili dnevnik o tome kako su učenici reagovali na časove na kojima su se obrađivala kontroverzna pitanja, da diskutujete o tome sa školskim psihologom, nastavnicima mentorima ili školskim pedagogom;
- da pravite prezentacije za druga odeljenja ili škole (može biti virtuelno);
- da vršite formalnije procene znanja i veština koje su učenici stekli i/ili vrednovanje primenjenih metoda učenja i podučavanja (videti odeljak o proceni u smernicama).

Savet 4: Pokazivanje empatije

Kada je u pitanju podsticanje bezbednog prostora za učenje, korisno je ne ismevati ili izolovati učenike koji priznaju da veruju u određene vrste dezinformacija, kao što je dominantna teorija zavere. Empatija može biti polazna tačka. Takvi učenici rizikuju time što priznaju da veruju u određene tipove dezinformacija. Takođe možete izabrati da priznate određene ranjivosti koje imate ako osećate takvu potrebu.

Ponekad može biti od pomoći da učenici prvo pričaju koristeći izraze poput „nekome koga poznajem...“ kako bi priznanja bila manje lična i kako bi učenik bio manje podložan kritikama vršnjaka.

Savet 5: Ispitivanje

Ispitajte učenike na temu njihovih razmišljanja, iskustava i emocija. Pitajte ih šta su naučili i kako bi želeli da nadgrade ono što su već uradili.

5. Kreiranje kompetencija digitalne pismenosti u učionici i školi: kako postati digitalni građanin

Šta je digitalno građanstvo i zašto je ono važno?

Digitalni građani:

- poseduju veštine, atribute i ponašanja za bezbedno, efikasno, kritično i odgovorno učešće u internet-svetu;
- sposobni su da iskoriste prednosti i mogućnosti internet-sveta, a istovremeno su otporni na štetne posledice;
- koriste digitalne tehnologije kako bi podržali aktivno građanstvo i društvenu inkluziju, saradnju s drugima i kreativnost na putu ka ličnim, društvenim ili komercijalnim ciljevima;
- svesni su ključnih vrednosti ljudskih prava i koliko su te vrednosti slične na internetu i van interneta (sloboda mišljenja i izražavanja, pravo na privatnost, učešće, dostojanstvo, itd.).

Digitalno građanstvo je skup naučenih veština. U digitalnom društvu, kao i u društvu „van interneta“ postoje neki osnovni koncepti, alati i kompetencije kojih vaši učenici moraju da postanu svesni kako bi promovisali svoje učenje. Učenici bi takođe trebalo da dobiju pristup alatima koji će im biti potrebni da razviju svoje kompetencije digitalne pismenosti. U tom procesu vi igrate važnu ulogu.

Digitalna pismenost podrazumeva sposobnost upotrebe digitalnih tehnologija radi *pristupa, upravljanja, razumevanja, integrisanja, predočavanja, procene, kreiranja i širenja* informacija – na bezbedan i odgovarajući način. Digitalna pismenost može takođe pomoći učenicima da aktivno učestvuju, uče, grade ostvarene karijere i uspostavljaju društvene interakcije u današnjem društvu. Kao takva, digitalna pismenost je preduslov za razvoj aktivnog i osposobljenog digitalnog građanstva.

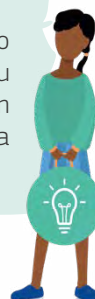
Kao što ste možda primetili, učenici su već digitalno pismeni u različitoj meri. Na primer, neki se možda muče sa čitanjem i pisanjem, ali su veoma vešti u upotrebi i kreiranju digitalnog sadržaja, kao što je slanje glasovnih beleški ili fotografisanje. Drugi se možda bore sa pristupom tehnologijama ili upotrebom tehnologija, što otežava odnos i komunikaciju s njima pri podučavanju na daljinu.

Savet 6: Gejmifikacija i učenje zasnovano na igri

Gejmifikacija i učenje zasnovano na igri mogu da unaprede obrazovne ishode ako se pravilno osmisle.

Neke od njihovih prednosti su:

1. često omogućavaju učenje koje odgovara digitalnom načinu života današnje omladine;
2. oni mogu da pruže dodatnu motivaciju, a podučavanje i učenje čine zabavnim, kreativnim i inspirativnim;
3. gejmifikacija i učenje zasnovano na igri su obično fleksibilni, prenosivi u bilo koji kontekst i mogu se prilično lako prilagoditi svakom školskom predmetu; mogu se koristiti i za složena pitanja koja se lakše shvataju kroz igru.

Razmotrite sledeće:

- da ohrabrite učenika da podele informacije o tome kako tehnologija i društvene mreže mogu stvoriti pozitivne promene i pozitivan prostor u zajednici i društvu u kojem žive;
- da diskutujete sa učenicima o veštinama koje će im biti potrebne prilikom ulaska na buduće tržište rada, što može uključivati skup digitalnih veština (kao što je razumevanje digitalne ekonomije, kodiranje, razumevanje algoritama, računarsko razmišljanje i druge digitalne veštine) i meke veštine (npr. međuljudske) u svetu u kojem se ceni međusobna interakcija između ljudi;
- da od učenika zatražite da pronađu tačne informacije na internetu o građanskim pitanjima (npr. demokratija, lokalni izbori, ljudska prava i klimatske promene) i postojeće odgovarajuće prostore za učešće u njima preko interneta;
- da pitate svoje učenike da li misle da bi političke dezinformacije mogle da se šire kroz medije i kakav uticaj

bi mogle da imaju, ako to atmosfera u učionici dozvoljava (posebno ako su učenici navikli da diskutuju o političkim temama) i da li to može uticati na ishode demokratskih izbora, na koji način i da li mogu da navedu neki primer;

- da učenicima obezbedite veze ka verodostojnim izvorima informacija, npr. o društvenim pitanjima i pitanjima vezanim za građanstvo, a još bolja opcija je da ovo istraže i daju povratne informacije;
- da obratite pažnju na digitalnu dobrobit, odnosno na to kako digitalni alati pozitivno ili negativno utiču na (mentalno ili fizičko) zdravlje vaših učenika, kao i na njihove odnose s vršnjacima i porodicom.

Prvi koraci u podučavanju digitalne pismenosti

Podučavanje i učenje digitalne pismenosti su važni u savremenom društvu. Bez obzira na gorenavedeno, neki od vas možda neće želeći da preduzmu korake u svrhu razvoja kompetencija digitalne pismenosti vaših učenika jer se ne osećate ugodno da podučavate na temu o kojoj možda ne znate mnogo ili zato što su vaši učenici možda već prilično tehnički potkovani. Možda je važno da zapamtite da ne morate da budete stručnjak za tehnologiju da biste podučavali digitalnu pismenost jer je digitalna pismenost mnogo više od sposobnosti da koristite uređaj.

Okvir 3: Tehnološki potkovani ili ne?

Nemojte kretati od pretpostavke da su svi učenici tehnološki potkovani. Ne znaju svi mladi mnogo o tehnologiji niti imaju samopouzdanja da koriste digitalne tehnologije. Dok neki imaju dobro razvijene digitalne veštine i kompetencije, drugi imaju male digitalne veštine i muče se da izvrše čak i osnovne digitalne zadatke. Digitalni svet je često težak za razumevanje – čak i mladima. Mogli bi da upadnu u eho komore, ali bi teško znali kako su se „tamo zaglavili“. Tehnologije možda jesu deo njihovog svakodnevnog života, ali ne razumeju kako one funkcionišu ili zašto im algoritmi pokazuju određeni sadržaj. Učenicima nije uvek potrebna tehnička podrška i može se činiti da je odbijaju, ali im je često potreban neko ko može da ih usmeri kroz mnoštvo informacija s kojima se redovno susreću, kao i da im pomogne da razlikuju pseudo-činjenice od znanja i tvrdnje od dokaza.

Razmotrite sledeće:

- da budete otvoreni prema činjenici da kao nastavnik ili edukator ne znate sve i ne možete sve da znate, međutim, kao nastavnik ili edukator, vi ste u dobroj poziciji da ponudite neophodan kontekst, podstaknete kritičko razmišljanje i pružite podršku;
- da uključite digitalne teme koje su zaista važne vašim učenicima i omogućite učenicima da se otvore i razgovaraju o svojim interesovanjima, zajedno kreiraju plan časa pomoću uređaja i digitalnih prostora koje najbolje poznaju;
- da diskutujete o ponašanju na internetu sa svojim učenicima i načinu na koji se postaje odgovoran građanin, pozitivan društveni akter unutar i van učionica.

Savet 7: Uzimanje u obzir učeničkog iskustva

Aktivnosti digitalne pismenosti formulišite prema svojim učenicima i njihovim iskustvima. Deca i omladina se svakodnevno suočavaju sa izazovima na internetu (zlobne poruke; problemi sa zaštitom privatnosti; problemi s pristupom; govor mržnje itd.). Neka brige i svakodnevna iskustva učenika budu glavne teme časova kako bi bila relevantna i praktična, a da pritom nikoga ne osramotite ili osudite. Ovo može stvoriti (ako se čas kvalitetno održava) atmosferu autentičnosti i poverenja u učionici.

Ciljevi učenja za digitalnu pismenost

U nastavku su navedeni neki specifični ciljevi učenja za digitalnu pismenost, relevantni za osnovno i srednje

obrazovanje. Ovaj pregled može biti koristan za podučavanje. Ovi ciljevi su zasnovani na utvrđenim okvirima kao što su Evropski okvir za digitalnu kompetenciju (DigComp 2.2⁴) i ishodi učenja finskog programa Nova pismenost⁵:

U osnovnoj školi, učenik...

● može samostalno tražiti informacije o pitanjima i pojavama koje ga zanimaju;	● može da pretražuje medijski sadržaj koji se može koristiti slobodno i uz dozvolu;
● može, uz usmeravanje, da proceni verodostojnost i korisnost informacija;	● može da opiše svoje navike upotrebe medija i može da razmišlja o važnosti medija u svom životu;
● svestan je da internet-okruženja sadrže sve vrste informacija i sadržaja uključujući misinformacije i dezinformacije;	● može da koristi digitalne alate na odgovarajući i bezbedan način za postizanje učinaka za određenu publiku;
● razume razliku između dezinformacije, misinformacije i malinformacije;	● zna kako da kreira i deli medijski sadržaj;
● poznaje osnovne principe zaštite privatnosti;	● može da koristi digitalne alate na odgovarajući i bezbedan način za postizanje učinaka za određenu publiku;
● zna kakve metode zaštite nečije privatnosti postoje u medijskim okruženjima;	● zna da bude deo internet-okruženja uz adekvatno ponašanje i zna kako da pristupi tačnim informacijama.
● razmišlja o svojoj upotrebi medijskog sadržaja i usluga koje koristi sa stanovišta autorskih prava;	

U srednjoj školi, učenik...

● zna da digitalni sadržaj, roba i usluge mogu biti zaštićeni autorskim pravima;	● definisani prema prioritetima pojedinačnih korisnika;
● može kritički da proceni verodostojnost i pouzdanost izvora informacija i digitalnog sadržaja;	● može da analizira sopstvene obrasce medijske potrošnje;
● može da proceni, uz usmeravanje, različite vrste medijskog sadržaja kao izvore informacija i može da razmisli o njihovoj korisnosti i pouzdanosti;	● može da dobije, obradi i prezentuje informacije na osnovu istraživanja pomoću odgovarajućih metoda i alata;
● razume prirodu društvenih mreža kao izvora informacija i zašto je važno imati kritički stav prema informacijama koje se šire u društvu;	● svestan je da mnoge aplikacije na internetu i na mobilnim telefonima prikupljaju i obrađuju podatke (npr. lične podatke, podatke o ponašanju i kontekstualne podatke) kojima korisnik pristupa ili ih preuzima; ovo se radi npr. da bi se pratile aktivnosti ljudi na internetu (npr. klikovi na društvenim mrežama, pretrage na Google-u) i van interneta (npr. dnevni koraci, vožnja autobusom u okviru javnog prevoza);
● svestan je da pretraživači, društvene mreže i platforme sadržaja često koriste algoritme VI za generisanje odgovora i prikazivanje sadržaja koji su prilagođeni ili	

⁴ <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>

⁵ <https://okm.fi/en/new-literacies-programme>

- može da koristi digitalne alate za proveru autentičnosti fotografija i video-zapisa na internetu;

- zna koje strategije da koristi za kontrolu i brisanje podataka ili upravljanje podacima koje prikupljaju/kuriraju internet-sistemi;

- zna da se sistemi VI mogu koristiti za automatsko kreiranje digitalnog sadržaja (npr. tekstova, vesti, eseja, tvitova, muzike, slika) pomoću postojećeg digitalnog sadržaja kao izvora jer je ovakav sadržaj je možda teško razlikovati od sadržaja koji kreiraju ljudi;

- svestan je pristrasnosti potvrde, te razvija kritički pristup prema sopstvenom razmišljanju;

- svestan je značenja neverbalnih poruka (npr. smajli, emodži) koji se koriste u digitalnim okruženjima (npr. društvene mreže, instant poruke) i zna da se njihova upotreba može kulturološki razlikovati prema zemljama i zajednicama;

Plan aktivnosti 3: Postupanje s Deklaracijom o evropskim digitalnim pravima i principima

Ono što je za vas kao digitalnog građanina najvažnije jeste da budete svesni svojih digitalnih prava, kao i da ih koristite. Evropska komisija je u januaru 2022. godine predložila „*Deklaraciju o evropskim digitalnim pravima i načelima*“. Osim drugih predloženih prava, u deklaraciji se navodi sledeće:

- deca i mladi treba da budu osposobljeni da vrše bezbedne i informisane izbore i izraze svoju kreativnost u internet-okruženju;
- deca imaju pravo da budu zaštićena od svih zločina počinjenih ili olakšanih putem digitalnih tehnologija;
- svako ima pravo na zaštitu ličnih podataka na internetu; to pravo uključuje kontrolu načina upotrebe podataka, kao i toga s kim se ti podaci dele;
- svako bi trebalo da ima pristup digitalnim tehnologijama, proizvodima i uslugama koje su dizajnirane tako da budu bezbedne, sigurne i da štite privatnost;
- svako ima pravo na slobodu izražavanja u internet-okruženju, bez straha od cenzure ili zastrašivanja.
- Zamolite svoje učenike da prvo formulišu svoja prava i ono što im je važno – zatim uporedite njihove ideje s digitalnim pravima predloženim na evropskom nivou.

Plan aktivnosti 4: Praćenje digitalnih otisaka

Zajedno sa svojim učenicima istražite o digitalnim otiscima (pogledajte definiciju u odeljku 4) i diskutujte o tome u kojoj meri se vaši otisci aktivno ili pasivno kreiraju. Pokušajte da saznate u kojoj meri se vaši podaci prosleđuju trećim stranama u okviru obrazovnog okruženje ili van njega. Zajedno sa svojim odeljenjem razmislite o prednostima (npr. optimizacija, personalizacija) i manama (kršenje privatnosti?) koje ovo može imati i o tome kako učenici mogu najbolje da kontrolišu svoju prisutnost na internetu.

6. Dezinfomacije: O čemu je reč?

Misinformacije

Proverljivo lažne informacije koje se šire bez namere obmanjivanja, a često se dele jer korisnik veruje da su istinite.

Dezinformacije

Proverljivo lažne ili obmanjujuće informacije koje se kreiraju, prezentuju i šire radi ekonomske dobiti ili namernog obmanjivanja javnosti. Mogu naneti štetu javnosti.

Malinformacije

Činjenično tačne informacije koje se koriste u štetne svrhe

Ove smernice se prvenstveno bave dezinformacijama. Kao što je pomenuto u odeljku 4, dezinformacije se kreiraju, prezentuju i šire radi ekonomske dobiti ili namernog obmanjivanja.

Kako bismo dodatno razjasnili koncept dezinformacija, može biti korisno pogledati neke primere. Primeri u nastavku ilustruju vrste dezinformacija s kojima se učenici suočavaju u učionici i van nje. U svakom ovakvom scenariju⁶ postoji namera obmanjivanja kao i manipulisanja mišljenjima, emocijama i postupcima ljudi.

1. U namernom pokušaju napada na vlade i njihove zdravstvene programe na raznim blogovima širile su se lažne informacije o tome da vakcine protiv virusa COVID-19 nisu namenjene zaštiti od virusa korona, već da predstavljaju oblik masovne kontrole stanovništva. Tvrdi se, bez ikakvog dokaza, da su vakcine Vladino oruđe za borbu protiv klimatskih promena smanjenjem populacije i da su ove vakcine dizajnirane tako da uzrokuju neplodnost.
2. U pokušaju da se LGBTIQ zajednica prikaže u lošem svetlu, mnogi korisnici na društvenim mrežama su u maju 2022. godine širili informaciju da je ubica u školi u Teksasu transrodna osoba. Ovakve netačne tvrdnje takođe su pojačali razni američki političari i politički uticajne osobe, od kojih su neki i dodatno povezivali transrodnost s nasiljem.
3. U priči koju je u februaru 2017. godine proširio poznati francuski političar tvrdilo se da je kampanju predsednika Emanuela Makrona finansijski podržala Saudijska Arabija. Glavna novinska veb-stranica je klonirana kako bi priča izgledala legitimno i objavljena je lažna priča.

4. U martu 2022. godine pojavio se snimak predsednika Ukrajine Volodimira Zelenskog koji se pojavljuje iza govornice, govoreći Ukrajincima da odlože oružje i predaju se. Iako ova tzv. „dipfejk tehnologija“ nije bila prefinjena, laičkom oku izgledala je stvarno.

5. U februaru 2022. godine lažni tvit s naloga koji se pretvarao da je CNN je lažno objavio „prvu američku žrtvu ukrajinske krize“. Iako su informacije bile proverljivo lažne, dovele su do toga da društvene mreže napadnu legitimnost CNN-a kao izvora vesti.

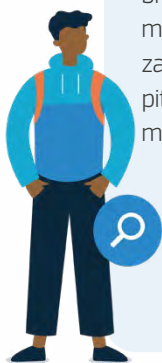
Suzbijanje dezinformacija

Dok učenici razvijaju svoje društvene identitete i konstruišu svoje poglede na svet, oni obrađuju obilje informacija, od kojih su neke korisne i prosvetljujuće, a neke lažne, obmanjujuće i manipulativne. U 21. veku većina ovih informacija nalazi se na internetu ili se prenosi putem društvenih mreža.

U današnjem svetu dezinformacije se mogu širiti znatno dalje, brže, dublje i šire od stvarnih informacija. Najefikasniji komunikatori u našem digitalnom svetu nisu nužno obučeni profesionalci, poput novinara, već često prvi, najbrži i najzastupljeniji komunikatori na internetu koji koriste personalizovane poruke za povezivanje sa svojom publikom. Dezinformacije mogu potencijalno naneti štetu pojedincima, grupama i društvu. Takođe se mogu pojaviti u mnogim oblicima (nekoliko primera možete videti u polju **Okvir 4** u nastavku). Međutim, ključna karakteristika svih dezinformacija je da se fikcija, lažne informacije i mišljenja promovišu kao činjenice i „Istina“.

Plan aktivnosti 5: Razlikovanje činjenica i mišljenja

Igrajte igru „činjenica ili mišljenje“ sa svojim učenicima. To je veoma jednostavan način da se kroz igru stekne uvid u činjenice u odnosu na mišljenja i prikladan je za učenike i osnovnih i srednjih škola. Predstavite učenicima deset unapred odabranih izjava koje su ili činjenice ili mišljenje (na primer: „napolju je nula stepeni“ u odnosu na „napolju je previše hladno“). Takve izjave se lako mogu naći na internetu (praktično za buduću upotrebu). Učenici bi trebalo da odluče koje izjave su činjenice, a koje mišljenja. Učenici bi takođe trebalo da obrazlože zašto tako misle. Ova aktivnost se može proširiti pitanjem kako učenici određuju šta je činjenica, a šta mišljenje.

Slična vežba se može uraditi kontrastiranjem nauke i pseudo-nauke. Ovakve vežbe su pogodnije za malo starije učenike.

- razmenite ideje zajedno sa učenicima; zamolite ih da nabroje sve karakteristike koje im padnu na pamet kada vide reč „činjenica“ i ono što im padne na pamet kada čuju reč „mišljenje“. Šta smatraju sličnostima, a šta razlikama?

Upozorenje: (Mladi) ljudi bi trebalo da pripaze na ove vrste obmanjujućeg sadržaja!

Lažno prisvajanje: Autentične slike, video-zapisi ili citati koji se preuzeti s drugih događaja

Izmišljeni sadržaj: Sadržaj koji je izmišljen, ponekad kombinovan sa stvarnim sadržajem

Lažni izvori: Npr. veb-stranice, blogovi ili Tvider nalozi koji se predstavljaju kao poznati brend ili osoba, ili kao (školski) prijatelj

Lažna veza: Sadržaj ne odgovara naslovu/natpisima

Lažni kontekst: Prenete informacije su u suštini tačne, ali u netačnom kontekstu

Falsifikovani sadržaj: Sadržaj kao što su statistika, grafikoni, fotografije i video-zapisi je izmenjen ili falsifikovan. To uključuje čipfejk i dipfejk tehnologije.

Malinformacije koje se koriste kao oružje: Preuveličane i preterano iskrivljene činjenice

Zaključci zasnovani na glasinama: Čvrsti zaključci zasnovani na informacijama koje su predstavljene kao „glasine“

Savet 8: Provera izvora

Koliko često učenici proveravaju izvor kada čitaju članke u svojim vestima? Da li ikada proveravaju da li su iznete činjenice zaista tačne? Ako je tako, kako to rade?

Diskutujte sa svojim učenicima koja je razlika između medijski profesionalnih novinara i građanskih novinara.

Drugi planovi aktivnosti koje možete razmotriti:

- zamolite učenike da u malim grupama pristupe nekoliko medija na internetu i pročitaju o nekom društvenom pitanju (npr. klimatskim promenama); zamolite ih da pročitaju jedan unapred odabrani članak i više njih i da naprave razliku između činjenice i mišljenja u tim člancima – da li su činjenice dosledne u svim člancima i kakav je slučaj s mišljenjima;
- zamolite učenike da napišu (argumentativni) esej o društvenom pitanju koje ih zanima i dajte im zadatak da u svoj esej uključe i činjenice i mišljenja;

⁶ Ovi scenariji su preuzeti s različitih veb-stranica o pristrasnosti medija. Evropska komisija nema zvaničan stav o istinitosti ovih primera.

Okvir 4: Neki posebni oblici dezinformacija – mogućnosti za nastavnike i edukatore u određenim školskim predmetima

Čipfejk tehnologiju sve više stvaraju sami mladi. Npr. da bi nekoga maltretirali preko interneta, učenik ili grupa učenika mogu da koriste fotografiju lica jednog učenika (njihove mete) da je dodaju na kompromitujuću fotografiju nekog drugog, a zatim da prošire lažnu sliku putem društvenih mreža. Ovo može imati teške posledice, posebno za maltretiranu osobu. Da bi pokazali koliko je jednostavno kreirati čipfejk tehnologije, nastavnici likovne kulture (uz oprez) mogu tu temu obraditi na času. Više detalja pogledajte u upozorenju „Učenje kroz praksu“.

Pseudo-nauka se sastoji od izjava, uverenja ili praksi za koje se tvrdi da se zasnivaju i na nauci i na činjenicama, ali koje nisu kompatibilne s naučnim metodom. Pošto su takve dezinformacije uobičajene, nastavnici prirodnih nauka imaju priliku da objasne učenicima razliku između nauke i pseudo-nauke.

Nastavnici istorije i građanskog vaspitanja mogu posebno da se pozabave načinom na koji nastaju teorije zavere ili obmane i kako su one kroz istoriju korišćene kao političko oružje. Nastavnici/edukatori takođe mogu ukazati na mnoge savremene teorije zavere. Važno je ukazati učenicima da zavere postoje, ali da su mnoge od njih koje se šire u medijima izmišljene, te često iza njih stoji politička agenda. Pogledajte upozorenje u nastavku.

Karakteristike dezinformacija

Dezinformacije se mogu pojaviti u mnogim kontekstima i na mnogo različitih platformi. Neke od njih su posebno usmerene na mlade i osmišljene kako bi na njih uticale. Neke od uobičajenih karakteristika dezinformacija su da (pogledati **Plan aktivnosti 6**):

1. emotivno utiču na ciljanu osobu, što joj otežava logičko i kritičko razmišljanje;
2. napadaju protivnika i promovisu stav „mi protiv njih“;
3. pojednostavljaju činjenice i isključuju kontekst;
4. uporno ponavljaju jednu istu ideju;
5. zanemaruju različite aspekte činjenica tako što prikazuju samo jednu stranu nekog problema;

6. manipulišu slikama na različite načine, kao što su retuširanje i isecanje;
7. preuzimaju slike iz njihovog izvornog konteksta i kombinuju ih sa drugim slikama, muzikom/zvukom i tekstovima kako bi kreirale nova značenja;
8. koriste poznate i slavne ličnosti kojima se ciljna grupa divi;
9. sve više koriste čipfejk i dipfejk tehnologiju;
10. otporne su na dokaze pomoću kojih pokušavaju da se opovrgnu.

Plan aktivnosti 6: Prosuđivanje informacija

Odaberite jedan tekst ili više njih koji jasno sadrže dezinformacije i za koje su kontra-dokazi dostupni i vrlo pristupačni. Posećivanje stranica za proveru činjenica vam može pomoći u pretrazi. Zamolite učenike da pregledaju tekst(ove) i pitajte ih da li mogu da identifikuju goreopisane karakteristike. Zamolite ih da to prvo samostalno urade, a zatim u malim grupama kako bi što više naučili.

Zašto se dezinformacije kreiraju i šire?

Kada učenici shvate definiciju dezinformacija, često postavljaju pitanja poput „Zašto ljudi kreiraju dezinformacije? Šta ih motiviše za to?“ Možete da im pomognete da pronađu odgovore na ova pitanja.

Važno je da učenici znaju da postoji nekoliko razloga za kreiranje i širenje dezinformacija. U idealnom slučaju mogu sami da istraže ovo pitanje (pogledati **Plan aktivnosti 7**), ali je za nastavnike ključno da daju povratne informacije nakon takvog zadatka i da objasne da određeni pojedinci ili grupe kreiraju dezinformacije kako bi uticali na druge. To se može učiniti iz ideoloških razloga, da bi se ljudi uverili da je određeno političko mišljenje ispravno i da bi se ostvarila finansijska dobit. Kada su u pitanju neki blaži slučajevi dezinformacija, možete pomenuti da se one mogu kreirati za zabavu (npr. određeni oblici satire) i da je u tim slučajevima cilj obmanjivanja sticanje sledbenika. Zbog toga je važno da učenici znaju različite motive za kreiranje dezinformacija, oblike koje one mogu imati i potencijalnu štetu koju mogu izazvati.

Razmotrite sledeće:

- da razgovarate sa učenicima (prvo apstraktno, a zatim više lično ako – atmosfera u grupi dozvoljava) o tome koje vrste informacija na internetu dovode do emocija kao što su bes, tuga, ponos, anksioznost;
- da diskutujete sa učenicima o tome šta bi ih nagnalo da podele neki sadržaj bez razmišljanja, pitajte ih da li mogu da navedu primere iz ličnog iskustva i podsetite ih da nas jake emocije poput sreće i besa sprečavaju da razmišljamo racionalno i kritički;
- da diskutujete o važnosti vrednovanja izvora jer je navođenje izvora informacija na transparentan način dobar pokazatelj verodostojnosti tog izvora.

Plan aktivnosti 7: Istraživanje svrhe kreiranja dezinformacija

Umesto da objašnjavate učenicima zašto se kreiraju dezinformacije, zamolite ih da to istraže na internetu. To se može uraditi u vidu opštijeg zadatka ili podelom učenika u male grupe pri čemu bi svaka istraživala razloge zbog kojih bi ljudi (ili organizacije) želeli da šire dezinformacije o npr. virusu COVID-19, klimatskim promenama, izbeglicama i migrantima, verskim manjinama, seksualnim manjinama, ženama itd. Zamolite grupe da predstavljaju jedna drugoj ono što su pronašle. Koje su sličnosti i razlike?

Za mlađe učenike možete odabrati laganije i manje složene teme koje je lakše obrađivati.

! Međutim, pre nego što učenici to urade, bilo bi dobro da se pripremite tako da prvo sami istražite ovo kako biste bolje mogli da vodite razgovor na času.

Za učenike je korisno da znaju da širenje dezinformacija može, u nekim slučajevima, dovesti do ekonomske dobiti za neke ljude. Ovo uključuje „influensere“ i „autore sadržaja“ na društvenim mrežama koje možda oni prate i koji zarađuju novac tako što plasiraju određene sadržaje na internetu.

Što su informacije senzacionalnije i kontroverznije predstavljene na internetu i društvenim mrežama, veća je verovatnoća da će ih ljudi pročitati i podeliti, što znači da kreatori vesti dobijaju veći prihod od reklama. Oni koji šire lažne i/ili obmanjujuće informacije će pokušati da navedu što više ljudi da ih podele. Stranice s lažnim „vestima“, kreirane kako bi kopirale pravu stranicu sa vestima, su jedno od efikasnih oruđa za širenje dezinformacija radi finansijske dobiti.

Savet 9: Uvođenje promena

U idealnom slučaju, prepoznavanje problema – da su dezinformacije sveprisutne, brzo se šire i nanose štetu – trebalo bi da dovede do razmišljanja o tome kako suzbijati i osporiti dezinformacije. Ovakvo razmišljanje i naknadna diskusija u vezi s tim često dovode do opštih izjava o odgovornosti među učenicima, takođe zato što oni ne vide uvek svoju ulogu u tom procesu. Ako ih ubedite da „oni mogu da uvedu promene“, to može dovesti do daljih konkretnih aktivnosti u učionici i školi u svrhu razvijanja strategija čiji je cilj suzbijanje dezinformacija (pogledati druge primere u ovom odeljku).

Razmotrite sledeće:

da učenicima, nakon što utvrde da dezinformacije predstavljaju različite pretnje, postavite sledeća pitanja o odgovornosti:

- Koja je uloga i odgovornost medija u širenju dezinformacija? Koja je uloga i odgovornost samih korisnika tehnologije? Šta je s kompanijama za medije/društvene mreže?
- Da li su svesni različitih društvenih inicijativa za suzbijanje dezinformacija? Da li se slažu sa ovim inicijativama (npr. različita pitanja u vezi s ljudskim pravima poput cenzure – učenike prvo treba upoznati s tim društvenim inicijativama)?
- Koja je uloga i odgovornost društvenih mreža i drugih platformi u suzbijanju dezinformacija?
- Koja je uloga Vlade u suzbijanju dezinformacija? Preispitajte mere koje preduzimaju lokalne ili nacionalne vlade: može li se učiniti više? Da li su učenici upoznati s naporima Vlade?
- Šta akteri za proveru činjenica mogu uraditi u pogledu suzbijanja dezinformacija?
- Koja je uloga i odgovornost korisnika tehnologije kao samih učenika, kao i zajednice? Da li oni mogu imati neku ulogu?

Dezinformacije se mogu širiti i u ideološke svrhe. Na primer, ekstremističke organizacije pokušavaju da pridobiju ljude za svoj cilj putem dezinformacija i pokušavaju da regrutuju nove članove. Još jedan zabrinjavajući oblik dezinformacija u ideološke svrhe su dezinformacije koje dolaze od Vlade. Takve dezinformacije se mogu kreirati kako bi promovisale državne interese i njihov cilj je da utiču na javno mnjenje (u toj ili drugoj državi). Takve dezinformacije mogu produbiti podele u društvu, negativno uticati na percepciju određenih manjina, a imaju uticaj i u drugim zemljama. U svom ekstremnijem obliku, mogu biti izgovor za rat i opravdanje za rat.

Plan aktivnosti 8: Rasprava o slobodi medija

Diskutujte sa učenicima o tome da li je manje verovatno da će slobodni mediji širiti dezinformacije od medija koje je cenzurisala vlada. Možete pogledati i Svetski indeks slobode medija i učenicima pokazati položaj vaše zemlje u pogledu slobode medija: <https://rsf.org/en/index>. Ova stranica je dostupna na šest jezika, jasno pokazuje situaciju i sadrži vrlo malo teksta.

Upozorenje: Učenje kroz praksu

Učenje kroz praksu je odličan iskustveni metod za duboko učenje, pa neki nastavnici/edukatori mogu biti skloni tome da odaberu aktivnosti u kojima učenici kreiraju sopstvene dezinformacije. Na primer, nastavnik likovnog bi mogao da navede učenike da kreiraju čipfajk tehnologiju upotrebom digitalnih tehnologija kako bi pokazao kako se takav sadržaj kreira. Učenici bi tako možda bolje razumeli načine na koji nastaje takav sadržaj, ali takav pristup sa sobom nosi određene rizike. Postoji rizik da će učenici takve nove veštine koristiti na neprikladan način (kao što je maltretiranje drugih učenika putem interneta). Čipfajk tehnologija omogućava učenicima da npr. prikače lice druge osobe na kompromitujuću fotografiju i prošire je kao „pravu“ fotografiju. Isti problem predstavlja i navođenje učenika da manipulišu slikama kako biste im pokazali kako se to može učiniti. Neophodno je fokusirati se na korake koje učenici mogu preduzeti kako bi suzbili dezinformacije (orijentacija na rešenje).

Šta je provera činjenica?

Kao što je pomenuto u odeljku s definicijama ovih smernica, provera činjenica je proces provere tačnosti informacija. Primenjuje se na sve vrste medija (npr. i na tekst i na slike). Da bi se utvrdila pouzdanost informacija, mogu se postaviti sledeća pitanja: *Ko je autor? Šta su dokazi i šta kažu drugi verodostojni izvori – a i koji su verodostojni izvori?* Za proveru činjenica obično pomaže pretraživanje teksta i obrnuto pretraživanje slika. Na taj način se može utvrditi da li je tekst tačan ili je slikom manipulirano i/ili je ona izvučena iz konteksta. Provera činjenica je korisna i pre i nakon objavljivanja informacija.

Ispitivanje izjava o istini u informacijama na internetu

- ? Ko je autor/izvor?
- ? Koja vrsta dokaza je prikazana?
- ? Šta kažu drugi izvori?

Slobodno podelite s drugima ono što pronađete.

Razmotrite sledeće:

- da upoznate učenike s veb-stranicama relevantnih lokalnih aktera za proveru činjenica ili međunarodnih aktera ako su dostupni na vašem jeziku;
- da pozovete gostujućeg predavača u učionicu/školu koji bi pričao o dezinformacijama i proveri činjenica;
- da pokažete učenicima (u skladu s njihovim uzrastom) video-zapise na internetu u kojima su objašnjene dezinformacije i provera činjenica i zamolite ih da ih uporede;
- da saznate koje lokalne, regionalne ili međunarodne nevladine organizacije mogu ponuditi pomoć pri proveri činjenica i s njima stupite u kontakt budući da se sve više nevladinih organizacija specijalizuje za to, a mnoge od njih sarađuju sa školama;
- da sa svojom školom ili odeljenjem učestvujete na domaćim i međunarodnim događajima, kao što je Međunarodni dan provere činjenica (obično početkom aprila) – informacije na svom jeziku pronaći ćete putem ove veze.

Plan aktivnosti 9: Uključivanje u proveru činjenica

Zamolite učenike da provere činjenice u medijima od tog dana ili te nedelje kako bi one bile relevantne. Biće potrebno da ih usmerite do nekih izvora koje ste unapred identifikovali. Prilikom izvođenja ove aktivnosti – pojedinačno ili u malim grupama – učenici mogu sebi postaviti sledeća pitanja:

- KOJIM IZVORIMA mogu/možemo verovati?
- GDE mogu/možemo pronaći te izvore?
- KOJE emocije informacije pokušavaju da izazovu, ako ih ima?
- KAKO ove informacije utiču na moja/naša osećanja i mišljenja (stoga, da li su u mom/našem slučaju uspešno izazvane i zašto jesu/nisu)?
- KAKO ja/mi te informacije mogu/možemo podeliti s drugim korisnicima na odgovoran način?
- ZAŠTO je napisan ovaj članak, koja je njegova svrha?
- KOJOJ vrsti čitalaca je članak namenjen (ciljna grupa)?
- KAKO mogu/možemo proveriti da li su informacije istinite ili lažne?
- Ako je to novinski članak, KAKO privlači pažnju ljudi (npr. jarke boje, upečatljive slike, veliki naslovi, uzvičnici)?

Šta je razotkrivanje?

Razotkrivanje se odvija nakon činjenice, odnosno nakon pojave lažnih informacija. Cilj razotkrivanja je da se isprave lažne informacije i spreči da drugi ljudi poveruju u proverljivo lažne informacije. Oni koji čitaju ili vide informacije u stanju su da „prozru“ ono što se predstavlja kao činjenica i/ili istina. Strategije provere činjenica mogu se koristiti za razotkrivanje misinformacija i dezinformacija.

Šta je prepoznavanje?

Prepoznavanje je proces u kojem se ljudi unapred upozoravaju da će biti meta lažnih informacija. Temelji se na principu „bolje sprečiti nego lečiti“. Učenike možete podučiti prepoznavanju tako što ćete im unapred obezbediti činjenične i detaljne informacije o određenoj temi, a zatim o istoj temi obezbediti postojeće dezinformacije. Možete im i unapred reći kakve vrste dezinformacija možete da očekujete.

Razmotrite sledeće:

- da pitate učenike za koje vrste glasina i tračeva su čuli (i koje su voljni da podele bez osuđivanja) i zašto ih je teško razotkriti;
- da s kolegama razgovarate o vrstama dezinformativnih kampanja za koje predviđaju da će se održati u vezi s ključnim društvenim pitanjima u narednom periodu i kakve vrste dezinformacija očekuju, te zajedno osmislite neke međutematke aktivnosti koje uključuju razotkrivanje.

Savet 10: Rad sa učenicima na prepoznavanju i razotkrivanju

Da biste mogli da radite kao nastavnik/edukator na razotkrivanju i prepoznavanju, morate imati dobre veštine upravljanja u učionici jer bi učenici mogli da poveruju u neke lažne informacije koje se šire. Da biste sprečili otpor i isključivanje učenika, možda bi bilo dobro da krenete od pitanja koje učenici ne smatraju previše kontroverznim, kako je navedeno u odeljku *Kreiranje okruženja*. To bi u početku moglo da uključuje lažne informacije, glasine ili tračeve koji su se proširili mnogo pre nego što su se oni rodili (npr. moralna panika u vezi s vešticama u srednjem veku) ili lažne informacije koje su daleko od njihove stvarnosti (u nekim zemljama postoji mit da će vaše dete biti neposlušno ako jedete rakove). Razotkrivanje ovih lažnih informacija – uz sve ono što danas znamo i nauku – relativno je lako i ne ugrožava učenike. Korisno je da učenici razotkruju takve informacije pomoću dokaza i nauke.

Nakon što učenici shvate suštinu razotkrivanja, od njih se može tražiti i da prepoznaju iste informacije ako se one ponovno pojave. Možete ih pitati i da li je pristup koji su odabrali za razotkrivanje i prepoznavanje sličan ili različit.

Procena pouzdanosti informacija i način identifikovanja i upotrebe legitimnih izvora

Šta ovo znači i zašto je važno?

Provera činjenica, razotkrivanje i prepoznavanje povezani su sa sposobnošću (učenika) da procene tačnost informacija, koriste legitime izvore i razmišljaju o informacijama na kritički način. Učenicima se nudi više miliona odgovora na svako moguće pitanje pa će vam možda biti teško da im pomognete da naprave razliku između činjenica, mišljenja i dezinformacija (i misinformacija). Naučiti učenike da se snalaze u digitalnom svetu svakako predstavlja izazov, ali i priliku da se istaknu prednosti koje donosi mogućnost pronalaska tačnih informacija na internetu koje imaju obrazovnu vrednost. Davanje učenicima mogućnosti da prepoznaju verodostojne informacije znači davanje ključeva dragocenog sveta informacija. To znači da moraju u osnovi razumeti i način na koji se dezinformacije kreiraju i šire.

Razumevanje različitih dimenzija dezinformacija

Tehnički aspekti dezinformacija

Većina učenika zna kako da koristi digitalne uređaje, ali ne i kako da ih koristi na odgovoran način ili kako moderna tehnologija olakšava širenje dezinformacija. Na primer, iako je veštačka inteligencija moćan alat za suzbijanje dezinformacija i misinformacija, može se i zloupotrebiti u svrhu kreiranja dipfejk sadržaja. Mreže botova mogu da šire netačne informacije na internetu. Razumevanje tehničkih aspekata dezinformacija pruža vam uvid u to kako dezinformacije zaista funkcionišu.

Plan aktivnosti 10: Diskusija sa učenicima o tehnološkim aspektima dezinformacija

Možete početi tako što ćete učenike pitati da li misle da tehnologija povezana s digitalnim uređajima može efikasno širiti dezinformacije i zašto misle da to jeste tako. To vam može poslužiti kao osnova za dalji razvoj aktivnosti. Takođe vam može pomoći u razbijanju mitova i pogrešnog razumevanja. Ovakva aktivnost se može izvoditi već u osnovnim školama.

Razmotrite sledeće:

- da pitate učenike da li znaju kako funkcionišu algoritmi, klikbejt tehnika i botovi (u smislu tehnologije);
- da zamolite učenike da izvrše istraživanje (umesto da im sami date odgovore); da ih zamolite da npr. na internetu pronađu i identifikuju 1-2 kratka video-zapisa za koje smatraju da to dobro objašnjavaju i zatim odaberete jedan video-zapis ili više njih da ih pokažete odeljenju;
- da istražite sve popularnije obrazovne igre na internetu koje učenicima i drugima pružaju uvid u to kako dezinformacije funkcionišu.

Etički aspekti dezinformacija

Pored tehnoloških aspekata dezinformacija, diskusija o etičkim aspektima dezinformacija sa učenicima može pružiti potpuniju sliku ne samo o tome kako dezinformacije funkcionišu, već i o tome kako te dezinformacije mogu biti štetne, kakve vrste štete mogu stvoriti pojedincima i društvu, kao i o sopstvenim odgovornostima učenika u digitalnom domenu, posebno o njihovoj odgovornosti u smislu nedeljenja dezinformacija i upozoravanja drugih da čine isto.

Savet 11: Povezivanje s ljudskim pravima

Diskusija o pitanjima ljudskih prava kao što su sloboda štampe, sloboda govora i sloboda informisanja, kao i o tome kako i zašto platforme društvenih medija kuriraju sadržaj može pružiti učenicima dodatni uvid u vezi s dezinformacijama i izazovima u pogledu širenja istih.

Možete koristiti različite metodologije diskusije, dijaloga i razmišljanja kako biste naveli učenike da se aktivno uključe u predmet. Na primer, zamolite učenike da prodiskutuju o prednostima i manama zabrane određenim ljudima da koriste društvene mreže ili blokiranja određenog sadržaja. Šta oni misle o tome? Koji su njihovi argumenti? Možete im pružiti povratne informacije o zakonitosti određenih mera za zaustavljanje dezinformacija. To znači da morate obnoviti svoje znanje iz zakonodavstva.

Razmotrite sledeće:

- da istražite nedavne inicijative politike EU za ograničavanje širenja dezinformacija (npr. [Kodeks prakse EU o dezinformacijama iz 2022. godine](#)⁷, [Zakon o digitalnim uslugama](#)⁸ i [Zakon o digitalnim tržištima](#)⁹);
- da pitate učenike šta misle o gorenavedenim inicijativama (naročito učenike srednjih škola) pomoću aktivnosti u okviru ili manjih grupa ili celog odeljenja –
- zamolite učenike da prvo pogledaju reklame i razmisle o tome šta time želi da se postigne i zašto, da li se to razlikuje od dezinformacija i kako,
- zatim pitajte učenike šta smatraju granicom kada je u pitanju slobodan govor, da li bi trebalo dopustiti svaki govor, čak i ako je isti proverljivo lažan i nanosi štetu;
- da osmislite kampanje zajedno sa učenicima kako bi druge članove školske zajednice upozorili na najdominantnije dezinformacije u tom trenutku.

Ekonomski aspekti dezinformacija

Kao što je pomenuto na početku ovog odeljka, širenje dezinformacija može dovesti do ekonomske dobiti. Možete početi tako što ćete učenike pitati koje kompanije bi pomoću takvih informacija mogle da ciljaju na njihovu grupu na osnovu starosnog doba.

Plan aktivnosti 11: Diskusija o ekonomskim aspektima dezinformacija

Možete početi vežbom razmišljanja pri čemu ćete učenike ispitivati o njihovim hobijima, interesovanjima i mišljenjima. Imajući u vidu ono što im se sviđa ili ne sviđa, pitajte ih ko bi mogao biti zainteresovan da svoj marketing usmeri na njih. Šta ove kompanije ili organizacije žele da postignu? Kako to rade? Kako im algoritmi društvenih mreža pomažu u tome? Takva aktivnost može npr. biti razmena ideja ili najpre rad u malim grupama.

Razmotrite sledeće:

- da pitate učenike da li koriste e-trgovinu i da li su primetili bilo kakvu vrstu obmanjivanja prilikom korišćenja iste; kakve vrste obmanjivanja su primetili i zašto bi se kompanije služile obmanjivanjem;
- da pitate učenike koje kompanije bi njih mogle smatrati ciljnom grupom putem marketinga i ako žele, mogu da pričaju i o ličnim iskustvima;
- da pitate učenike da li znaju šta je fišing – objasnite im ako ne znaju i kakvu štetu nanosi fišing;
- da pitate učenike da li znaju kako platforme društvenih mreža zarađuju novac – objasnite im ako ne znaju i da pitate učenike da li znaju šta je algoritam – objasnite im ako ne znaju i pitajte ih da li mogu da pretpostave koje implikacije za pojedince i za društvo ima upotreba algoritama za personalizaciju iskustva na internetu, uključujući personalizovano reklamiranje i kako to utiče na njih i njihove vršnjake.

⁷ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>

⁸ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package#:~:text=The%20Digital%20Services%20Act%20and,level%20playing%20field%20for%20businesses>

⁹ https://competition-policy.ec.europa.eu/sectors/ict/dma_en

Neke kognitivne i emocionalne dimenzije dezinformacija

Jedan od razloga zašto može biti teško uveriti ljude da su određene informacije lažne povezan je s kognitivnim i emocionalnim, ali i izuzetno ljudskim mehanizmima zbog kojih možemo biti otporni na korektivne informacije. Iznostenje činjenica i istina obično nije dovoljno da se ljude uvere da su njihovi stavovi pogrešni. Osim toga, mnogi od nas ne misle da su naročito podložni dezinformacijama. Zato je ključno da mladi ljudi razviju otvoren način razmišljanja, prihvate da je stvarnost slojevita i da nema jednostavnih odgovora na složena pitanja.

Okvir 5: Glavni kognitivni i emocionalni mehanizmi koji (mlade) ljude mogu odvratiti od toga da prihvate dokaze koji se kose s njihovim mišljenjem

Potreba za pripadnošću i društvenim identitetom: svi smo mi pojedinci s vlastitim uverenjima i vrednostima, ali smo ujedno i društvena bića koja imaju snažnu potrebu da pripadaju društvenim grupama. Pripadnost društvenim grupama za nas ima mnogo prednosti i obično smo spremni da pravimo kompromise (pa i da zanemarimo dokaze koji se kose s našim stavovima) kako bismo sačuvali grupni identitet.

Pristrasno potvrđivanje ili pristrasno negiranje: pristrasno potvrđivanje: ljudska bića svih uzrasta imaju nesvesnu psihološku želju da traže potvrdu svojih uverenja, a ne informacije koje bi ta uverenja mogle da ospore ili poljuljaju. Pristrasno negiranje: ljudska sklonost ka zanemarivanju ili odbacivanju informacija i tvrdnji koje dovode u pitanje nečija uverenja, čak i kad su dokazano istinite.

Efekat lažnog konsenzusa: (mladi) ljudi često umeju da precene broj ljudi koji deli njihova (pogrešna) uverenja.

Efekat hvatanja u kolo: prihvatanje ideje ili uverenja jer deluje kao da to svi rade.

Naivni realizam: ljudska sklonost uverenju da smo racionalni, objektivni i nepristrasni kad tumačimo ono što vidimo oko sebe, a da su drugi iracionalni, pristrasni ili pogrešno informisani.

Efekt kontinuiranog uticaja: pojava pri kojoj kompromitovane (dez)informacije i dalje utiču na naše ponašanje i uverenja. Ljudi se i dalje oslanjaju na lažne informacije pri tumačenju informacija, zaključivanju i prosuđivanju. Pokazalo se da je tako pogotovo kada su u pitanju teorije zavere (videti okvir o teorijama zavere).

Plan aktivnosti 12: Diskusija o teorijama zavere

Zamolite učenike da na internetu istraže šta su teorije zavere, a zatim ih upoznajte (potrebna priprema nastavnika) sa starim teorijama zavere koje danas više nisu toliko kontroverzne. Ko širi takve teorije? Kako su se one širile? U koje svrhe su se one širile? Kakve su bile njihove posledice? Koju ulogu su u tome igrale glasine, tračevi i predrasude? Taj proces samootkrivanja može pružiti dublje uvide.

Zadajte učenicima da utvrde koja su zajednička obeležja teorija zavere. Koje emocije žele da izazovu?

Nakon toga pitajte učenike kako se te teorije zavere razlikuju od većine drugih dezinformacija.

Pitajte ih kako napraviti razliku između pravih zavera (jer postoje i takve) i onih koje nemaju osnovu u stvarnosti.

Upozorenje: Diskusija o teorijama zavere

Teorije zavere su posebna vrsta dezinformacija i mogu biti naročito otporne na izazove zahvaljujući činjenicama i dokazima. Zbog njihove prirode teško ih je opovrgnuti. Takođe su naročito podložne gorenavedenom efektu kontinuiranog uticaja. Prema tome, često treba obratiti više pažnje tokom obrađivanja teorija zavere sa učenicima.

Ključni aspekti teorija zavere su po pravilu sledeći:

- pokušavaju da manipulišu mišljenjima i uverenjima;
- nisu samo puke lažne informacije, već su povezane sa širim društvenim pogledom na ono što je dobro i loše u svetu;
- identifikuju žrtve (često sopstvenu društvenu grupu) i počinitelje (ostale);
- često nastoje da pojačaju osećaj pripadnosti grupi (mi protiv njih) i nagoveštavaju poziv na delovanje;
- za negativne događaje krive neodređene, skrivene i tajne „stvarnosti” i organizacije;
- pretpostavljaju da moćne grupe ljudi skrivaju stvari od nas i pokušavaju da nam nanesu štetu;
- često kombinuju činjenice s lažima kako bi one bile uverljivije;
- izazivaju emocije i otporne su na svaku vrstu dokaza;
- mogu doneti ekonomsku ili političku dobit onima koji šire lažne teorije zavere.

7. Procena i vrednovanje digitalne pismenosti u školi i učionici: detaljno usmeravanje za nastavnike i edukatore

Procena napretka učenika u obrazovanju je osnovni i neophodan deo školske stvarnosti u Evropi i jedan od važnih zadataka koji vi imate kao nastavnik/edukator. Ovo se takođe odnosi na procenu nivoa digitalne pismenosti učenika.

S obzirom na to da je digitalna pismenost relativno nova oblast obrazovanja, ovo može biti izazovan zadatak. Kompetencije povezane s digitalnom pismenošću sastoje se iz znanja, stavova i veština. Stoga bi svaka sveobuhvatna procena učenika trebalo da bude multidimenzionalna i da pokuša da izmeri sva tri elementa. Ovladavanje i napredak u domenu digitalne pismenosti najbolje se povezuju s (konačnim) proizvodom i procesom. Osim toga, način procene ovladavanja i napretka treba prilagoditi tome da li se digitalna pismenost podučava u okviru više predmeta (transverzalno) ili kao poseban predmet.

Šta možemo da uradimo i šta bi trebalo da procenimo?

Kritičko razmišljanje je ključan element digitalne pismenosti jer učenicima omogućava da postanu otporni u digitalnom okruženju, u kojem uz pouzdane informacije cirkulišu i iskrivljene i lažne vesti. Ključno pitanje za svakog nastavnika jeste da li učenici poseduju znanja, veštine i stavove koji su im potrebni za efikasno snalaženje u digitalnom svetu.

Digitalna pismenost mladih može se vrednovati na osnovu dimenzija kao što su: (1) sposobnost da odvoje činjenice od mišljenja, (2) sposobnost da identifikuju manipulativne strategije, (3) sposobnost da provere činjenice u vezi sa informacijama na internetu, (4) sposobnost da pronađu, upotrebe i kreiraju informacije na kritički, konstruktivan i kreativan način i (5) sposobnost da efikasno koriste digitalne uređaje.

Savet 12: Komunikacija s kolegama

Saznajte kako vaše kolege, ako to čine, procenjuju digitalnu pismenost i koje vrste instrumenata pritom koriste. Neki instrumenti su verovatno pouzdaniji i tačniji od drugih.

Vrste procena

Postoji mnogo načina za procenu učenika pri promovisanju digitalne pismenosti u obrazovanju. Uobičajeni načini procene ovladavanja i napretka su provere znanja i veština, vrednovanja koja vršite vi i sami učenici, kao i razmišljanje o ishodima testova ili iskustvima učenja. Možda biste želeli da koristite kombinaciju testova i drugih vrsta vrednovanja kako biste stekli pravu sliku o tome kako učenici rade. Brojna sredstva i pouzdani instrumenti za procenu digitalnih kompetencija učenika već postoje. Neki od njih su prikazani u **okvirima 6-8**. Takvim instrumentima procenjuju se npr. znanje i veštine odraslih i učenika u pogledu kritičkog analiziranja, poređenja i vrednovanja verodostojnosti i pouzdanosti informacija na internetu.

¹⁰ Lateralno čitanje je u osnovi vrednovanje onoga što čitate dok čitate.

¹¹ Izvor: Vajnberg S. [Wineburg, S.], Brejkstoun Dž. [Breakstone, J.], Makgru S. [McGrew, S.], Smit M. D. i Ortega T. [Smith, M. D., & Ortega, T.] (2022). Lateralno čitanje na otvorenom internetu: Terenska studija širom okruženja na časovima ustava i prava građana u srednjoj školi. Časopis *Journal of Educational Psychology* Uspešna publikacija na internetu. <https://doi.org/10.1037/edu0000740>

Savet 13: Procena kompetencija učenika

Pri proceni kompetencija učenika u domenu digitalne pismenosti koristite kombinaciju zatvorenih i otvorenih pitanja i kratkih eseja.

Procena **znanja** učenika može da uključuje pitanja provere u kojima se od učenika traži da navedu verodostojne izvore sa interneta o različitim temama, da opišu razliku između članka u kojem se iznosi mišljenje i vesti koje se temelje na činjenicama, da naprave razliku između **medijskih profesionalaca i građanskog novinarstva** i da opišu kako algoritmi mogu uticati na pretrage.

Veštine u domenu digitalne pismenosti učenika mogu se proveriti procenom u okviru koje se traži da prepoznaju informacije čija je svrha obmanjivanje i manipulisanje u odnosu na informacije koje su neutralne ili uravnotežene ili da identifikuju šta je dokaz za određenu tvrdnju, analizu ili prosuđivanje. To može uključivati pitanja za procenu u kojima se traži da procene u kojoj meri smatraju određene članke, naslove ili objave na društvenim mrežama pouzdanim (videti primer u **okviru 6**), a njihovi „rezultati“ se zatim mogu iskoristiti za diskusiju o tome kako unaprediti te veštine.

Okvir 6: Primer procene kojom se ispituje sposobnost učenika da identifikuju manipulativne naslove

- Istina ili laž? Podvuci reč *laž* ili *istina* ispod naslova u nastavku.
 - Vlada manipuliše percepcijom genetskog inženjerstva u javnosti kako bi više ljudi prihvatilo takve tehnike (*istina* ili *laž*)
 - Stavovi prema Evropskoj Uniji su u velikoj meri pozitivni i unutar i van Evrope (*istina* ili *laž*)
 - Određene vakcine su pune opasnih hemikalija i toksina (*istina* ili *laž*)
- Objasnite odgovore na prvo pitanje – zašto smatrate da su ti naslovi istiniti ili lažni? Kako možete da saznate da li su ti naslovi tačni ili obmanjujući?

Napomena: Naslovi 1a i 1c su lažni naslovi, a 1b je istinit naslov vesti. Primeri 1a i 1c su primeri teorija zavere. 1c je pokušaj manipulisanja emocijama. Postavljanje pitanja stručnjaku ili proveravanje činjenica u drugim verodostojnim izvorima je dobar način da saznate šta je tačno.

Veštine učenika u domenu provere činjenica mogu se proceniti zadacima pomoću kojih se oni uključuju u lateralno čitanje,¹⁰ njihovom sposobnošću da vrše obrnuto pretraživanje slika i pretraživanje teksta pomoću više pretraživača i njihovom sposobnošću da razotkriju dezinformacije (npr. nivo složenosti). Njihove veštine identifikovanja izmanipulisanih slika i dipfejk sadržaja mogu se procenjivati ispitivanjem njihove veštine kada je u pitanju upotreba digitalnih sredstava za razotkrivanje obmanjujućih informacija.

Veštine učenika za rešavanje problema možete takođe procenjivati na različite načine. Možete im obezbediti „scenarije dezinformacija“ i zadati im da pronađu rešenja. Pritom ih možete pitati kako bi proverili činjenice, prepoznali ili razotkrili dezinformacije i ocenili taj rad (što uključuje pisanje eseja, pripremu strategije ili neku kreativniju aktivnost).

Okvir 7: Primer pitanja za procenu kojima se ispituju veštine učenika za vršenje pretrage na internetu pomoću lateralnog čitanja¹¹

Za ovaj zadatak biće potrebno oko osam minuta.

Istražujete globalno zagrevanje i nailazite na ovu veb-stranicu: <https://friendsofscience.org>. Odlučite da li je ta veb-stranica pouzdan izvor informacija o globalnom zagrevanju. Možete otvoriti i novu karticu i izvršiti pretragu na internetu ako će vam to pomoći.

- Da li je ova veb-stranica pouzdan izvor za učenje o globalnom zagrevanju?
 - Da
 - Ne
- Objasnite svoj odgovor, uz navođenje dokaza s veb-stranica koje ste koristili. Obavezno navedite URL-ove svih veb-stranica koje navodite.

[otvoreno polje za odgovor]

Veštine u domenu digitalne pismenosti učenika mogu se proceniti i:

- ispitivanjem njihove sposobnosti da naprave razliku između oglasa i vesti ili sposobnosti da identifikuju verodostojne izvore kad istražuju neki društveni problem jer čak i ako učenici svakodnevno koriste digitalne alate, možda nemaju veštine koje su im potrebne za proveru činjenica, pa stoga procena može uključivati proveru sposobnosti učenika da se služe digitalnim uređajima kad npr. istražuju alternativne stavove, razotkrivaju laži i pretražuju informacije na internetu (videti primer u gorenavedenom **okviru 7**);
- upotrebom portfelja, jer učenici mogu da saznaju kako se kreiraju takozvane lažne vesti ako od njih zatražite da sami kreiraju lažni tvit ili članak s lažnim vestima, a zatim diskutuju kako će manipulirati čitaocima (što, prema prethodno navedenim razlozima, treba pažljivo raditi).

Stavovi učenika prema informacijama na internetu se takođe mogu proceniti. Važno je da učenici ne budu „naivni“ prilikom upotrebe informacija na internetu. Mnogi ljudi smatraju da su „imuni“ na dezinformacije i veruju izvorima koji su im poznati. Stoga je važno proceniti u kojoj meri smatraju da su informacije na internetu verodostojne. Takođe je potrebno da prepoznaju važnost procenjivanja pouzdanih informacija. Takva pitanja se mogu proceniti ako se od učenika zatraži da ocene za koliko informacija na internetu smatraju da su pouzdane, na skali od „sve“ do „nijedna“ i da ocene koliko je važan pristup pouzdanim vestima (videti **okvir 8**). Produktivni **stavovi** povezani s digitalnom pismenošću su **stavovi** koji ispituju istinitost informacija na internetu i **stavova** prema pristupu pouzdanim vestima.

Okvir 8: Primeri procena kojima se ispituje stav učenika prema informacijama.¹²

1. Za koliko informacija na internetu smatrate da su verodostojne?

Sve ----- Nijedna

2. Koliko vam je važno da su vesti koje čitate pouzdane?

Uopšte mi nije važno----- Vrlo mi je važno

3. Mislim da za skoro sve postoji mnogo pogrešnih načina, a samo jedan ispravan.

Potpuno se slažem ----- Uopšte se ne slažem

4. Treba zanemariti dokaze koji se ne podudaraju s vašim uverenjima.

Potpuno se slažem ----- Uopšte se ne slažem

5. Smatram da različito shvatanje ispravnog i pogrešnog koje ljudi u drugim društvima imaju za njih može biti validno.

Potpuno se slažem ----- Uopšte se ne slažem

6. Ljudi bi uvek trebalo da uzmu u obzir dokaze koji su suprotni njihovim uverenjima.

Potpuno se slažem ----- Uopšte se ne slažem

Napomena: Prvim pitanjem meri se da li su učenici naivni ili skeptični u pogledu informacija na internetu, drugim pitanjem mere se stavovi učenika prema pouzdanim vestima, trećim se meri dogmatizam, četvrtim se meri otpornost na činjenice, petim fleksibilno razmišljanje, a šestim koliko su učenici otvoreni za nova saznanja.

¹² Primeri iz dela autora Najgrin T. i Got M. [Nygren, T., & Guath, M.] (2022). Učenici vrednuju i potvrđuju digitalne vesti. Časopis *Scandinavian Journal of Educational Research*, 66(4), 549-565. doi:10.1080/00313831.2021.1897876; Rozenbik J. [Rozenbeek, J.], Mertens R. [Maertens, R.], Hercog S. M. [Herzog, S. M.], Hirs M. [Geers, M.], Kurvers R. H. [Kurvers, R. H.], Sultan M. i van der Linden S. [Sultan, M., & van der Linden, S.] (2021). Podložnost dezinformacijama dosledna je u okviru formiranja pitanja i načina davanja odgovora i bolje se objašnjava pomoću otvorenog uma i pristrasnosti nego pomoću analitičkog razmišljanja. Prosuđivanje i donošenje odluka. Štampa se.

¹³ DigCompSAT <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC123226>

I aktivna otvorenost učenika prema novim saznanjima je **stav** koji je važno proceniti jer je pozitivan stav prema prihvatanju novih dokaza i različitih perspektiva usko povezan sa sposobnostima prepoznavanja dezinformacija. To se može proceniti tako da se u okviru različitih aktivnosti posmatra u kojoj meri učenici žele da promene svoj stav o određenim pitanjima kad saznaju da su čvrsti dokazi suprotni njihovim mišljenjima. Važno je proceniti i **stavove** učenika na internetu i njihovo ponašanje na društvenim mrežama. To podrazumeva posmatranje stilova komunikacije učenika kad npr. sarađuju ili diskutuju s drugim osobama preko interneta. Takva procena može da uključuje posmatranje njihove sklonosti ka ličnim napadima, vređanju, nepoštovanju i/ili neosetljivosti na tuđu nesreću.

Savet 14: Razmatranje prirode procene

Procena nije samo ocenjivanje znanja učenika u vezi sa činjenicama ili onoga što je tačno ili netačno, pristrasno ili nepristrasno. Radi se i o merenju sposobnosti kritičkog prosuđivanja učenika kao i njihove otvorenosti za kontra-dokaze i spremnosti na aktivno slušanje. Takvi stavovi su ključni kako bi postali odgovorni i aktivni građani.

Razmotrite sledeće:

- da procenite znanje, stavove i veštine učenika i pre i nakon podučavanja;
- da kombinujete više instrumenata za merenje, naročito one koji su se pokazali kao pouzdani;
- da koristite instrumente za procenu kojima se mere znanje, stavovi i veštine;
- da uvedete nove i bolje instrumente za procenu koji mogu da pruže bolji uvid u ovladavanje i napredak učenika, posebno s obzirom na činjenicu da se domen digitalne pismenosti brzo razvija;
- da učenicima dajete povratne informacije o tome koje oblasti je potrebno da poboljšaju na osnovu procene njihovih kompetencija;
- da koristite otvorenija pitanja i zadatke kako biste podstakli učenike da pretražuju internet pre i posle nastave;
- da osmislite način na koje možete proceniti u kojoj meri su učenici kritički orijentisani prema dogmatskim informacijama i koliko su otporni na kontra-dokaze (suprotno otvorenosti prema novim saznanjima);
- da pitate kolege kako procenjuju stavove kao što su otvorenost prema novim saznanjima i fleksibilno razmišljanje, a ako to još ne čine, prodiskutujte o tome kako bi takva procena mogla da se sprovede.

Upozorenje

Kad pri procenjivanju koristite dezinformacije, pobrinite se da učenici razumeju koje informacije su tačne, a koje su lažne. U suprotnom, neki od njih bi mogli da poveruju u pogrešno. To je još važnije zbog „efekta kontinuiranog uticaja“ o kojem se diskutovalo u Okviru 5.

Mere digitalne pismenosti koje su učenici sami naveli mogu biti osnova za diskusiju, razmišljanje i posmatranje. Ako vodite računa o tome da učenici mogu biti preterano samouvereni i da nisu naročito dobri u ocenjivanju sopstvenog znanja, veština i stavova, samoprocena se i dalje može koristiti za dobijanje važnih uvida u to kako oni sami sebe vide i način na koji se mogu poboljšati. Primer izjava o samoproceni naveden je u **okviru 9**. Ove izjave su preuzete iz projekta DigCompSAT Evropske komisije (instrument za samoprocenu naveden u ažuriranom okviru [DigComp 2.2](#)).¹³ Ovo međunarodno sredstvo vam može pomoći u radu.

Okvir 9: Primeri izjava o samoproceni digitalne pismenosti (DigComp 2.1; DigCompSAT).

- Znam da različiti pretraživači mogu da pruže različite rezultate pretraživanja jer na njih utiču komercijalni faktori (znanje/srednji nivo).
- Mogu da iskoristim prednosti naprednih funkcija pretraživača (veština, srednji nivo) pri upotrebi istog.
- Znam da pronađem veb-stranicu koju sam već posetio/posetila (veština, osnovni nivo).
- Znam da napravim razliku između promotivnog sadržaja i drugih sadržaja koje pronađem ili primim na internetu (npr. prepoznavanje oglasa na društvenim mrežama ili u pretraživačima) (veština, srednji nivo).
- Znam da utvrdim svrhu izvora informacija sa interneta (npr. radi informisanja, uticaja, zabave ili prodaje) (veština, srednji nivo).
- Kritički proveravam pouzdanost informacija koje nalazim na internetu (stav, srednji nivo).
- Znam da su neke informacije na internetu lažne (npr. lažne vesti) (znanje, osnovni nivo).

Digcomp 2.2¹⁴ nudi i načine za procenu znanja učenika posmatranjem i vođenjem procesa učenja kroz posebne zadatke povezane s digitalnom pismošću. Procena učenja se može sprovesti posmatranjem njihove sposobnosti da rešavaju (složene) zadatke, njihovog nivoa autonomije i

kognitivnog nivoa. Posmatranje kompetencija zahteva osmišljavanje rubrika za ocenjivanje. Pri proceni možete uzeti u obzir složenost zadataka, nivo autonomije, kognitivni domen (videti sliku 1) ili osmisлити detaljne rubrike za ocenjivanje s obzirom na predloženu aktivnost i posebne dodeljene zadatke.

Nivo	Složenost zadataka	Autonomija	Kognitivni domen
Osnovni	Jednostavni zadaci	Uz usmeravanje/autonomiju i usmeravanje po potrebi	Pamćenje
Srednji	Kvalitetno definisani i rutinski zadaci i jasni problemi/zadaci; kvalitetno definisani i nerutinski problemi	Samostalno i u skladu s mojim potrebama.	Razumevanje
Napredni	Različiti zadaci i problemi/ najprikladniji zadaci	Usmeravanje drugih/ sposobnost prilagođavanja drugima u složenom kontekstu	Primena/vrednovanje/ kreiranje

Da biste bolje identifikovali šta bi učenici trebalo da razviju, kao i podržali proces učenja, možete npr. proveriti da li su oni osmislili efikasne metode pretraživanja u lične svrhe (npr. za pregledanje liste najpopularnijih filmova), u obrazovne svrhe (npr. za istraživanje različitih tumačenja istorijskih događaja) i u profesionalne svrhe (npr. za pronalaženje odgovarajućih oglasa za posao). Osim toga, možete da proverite da li učenici znaju kako da se nose s preopterećenošću informacijama (npr. s poplavom lažnih ili obmanjujućih informacija tokom pandemije) prilagođavanjem metoda i strategija pretraživanja koje koriste.

Savet 15: Procena istraživačkih veština učenika

Procenite sposobnost učenika da istraže važna digitalna pitanja. Na primer, zadajte im da na internetu istraže koje vrste tehnologija se koriste za izradu čipfejk i deepdipfejk fake sadržaja. Takve istraživačke veštine će im koristiti u svim predmetima.

Razmotrite sledeće:

- da učenici izvrše samoprocenu svog nivoa ovladavanja i napretka i postave sopstvene ciljeve u vezi sa sopstvenim nivoom digitalne kompetencije;
- da koristite međunarodno razvijene okvire kao što je DigComp 2.2¹⁵ koji bi uskoro trebalo da bude dostupan na svim jezicima Evropske unije;
- da koristite međusobno vrednovanje između učenika i portfelje;
- da procena rada u malim grupama obično uključuje određeni stepen grupne i pojedinačne procene;
- da učenikima zadate da pronađu kontra-argumente za kampanje dezinformacija usmerene na određene ranjive zajednice, pa zajedno s drugim učenicima procenite „snagu“ kontra-argumenata (koliko su ubedljivi i zašto).

¹⁴ Ibid

¹⁵ <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>

¹⁶ <https://education.ec.europa.eu/selfie>

Vrednovanje efikasnih obrazovnih pristupa u domenu digitalne pismenosti

Osim procene učeničkih kompetencija uvek je dobro znati da li vaši pristupi podučavanju imaju učinak kakvom se nadate. Poboljšanje je u suštini uvek moguće. Ako su održani čas, oblast ili program bili efikasni, učenici bi trebalo da budu u stanju da bolje odgovore na neka od gorenavedenih pitanja za procenu, kao što su identifikovanje obmanjujućih naslova ili provera činjenica na internetu nakon završetka aktivnosti. Merenje pre početka i završetka aktivnosti pružiće vam će vam važan uvid u to. Ako za procenu znanja, veština i stavova učenika koristite pitanja za proveru iz okvira 6 i 7, možete videti šta su oni naučili, a s čime još uvek imaju poteškoća nakon podučavanja.

Tada se postavlja pitanje: kako najbolje vrednovati sopstveni i/ili školski program digitalne pismenosti (npr. koje alate koristiti u koju svrhu? Koji aspekti se mogu vrednovati i koje od njih bi trebalo vrednovati? Kako pristupiti korisnim i pouzdanim alatima? Ko bi trebalo da učestvuje u vrednovanju?) Učinak možete meriti na razne načine, ali primena validnih i pouzdanih merenja učeničkog učenja je verovatno najefikasniji način za to. Ako učenike zamolite da izvrše vrednovanje načina na koji su podučavani i onoga što su naučili, možete dobiti korisne informacije, ali takvo vrednovanje obično nije precizno, pogotovo ako učenici ne odgovaraju anonimno. Osim toga, mogli bi da osećaju normativni pritisak da odgovore na određeni način (društvena poželjnost). Stoga je vrednovanje učinka obrazovanja u svrhu podrške digitalne pismenosti vrlo važno, ali i složeno.

Ako imate priliku, možete da sprovedete detaljno vrednovanje u saradnji s kolegama i istraživačima koji žele da saznaju više o digitalnoj pismenosti u praksi.

Savet 16: Povezivanje sa univerzitetima

Iako to možda zahteva dosta vremena za nastavnike/edukatore, univerziteti često traže mogućnosti da njihovo osoblje ili učenici završnih godina procene programe (digitalne pismenosti). Bilo bi korisno kad biste se vi ili škola obratili lokalnom univerzitetu (npr. Odeljenju za komunikologiju) i zatražili saradnju. Krajnji cilj je da se poboljša način podučavanja i procene digitalne pismenosti u školi. I nevladine organizacije ponekad poseduju to stručno znanje.

Razmotrite sledeće:

- da s direktorom škole razgovarate o saradnji s lokalnim univerzitetom ili nevladinom organizacijom radi vrednovanja načina podučavanja digitalne pismenosti u školi;
- da na internetu istražite vrste instrumenata za procenu koji bi besplatno ili uz vrlo male troškove mogli biti dostupni školi;
- da proučite alat SELFIE Evropske unije ¹⁶ koji vašoj školi može pomoći da bolje iskoristi tehnologiju za podučavanje i učenje.

Ukratko, digitalnu pismenost učenika i programe i pristupe koje vaši kolege i vi primenjujete možete proceniti na razne načine. Mnogi pouzdani (i uglavnom besplatni) instrumenti su vam već na raspolaganju.

Napomena o sredstvima

Ako ste zainteresovani za dodatna obrazovna sredstva, u konačnom izveštaju u okviru ovih smernica nalazi se opširna lista sredstava.

Publications Office
of the European Union